

Նարեկ Օհանյան

ԱԸՊ ԿՈՂՄՆԱՅՈՒՅՑ

Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվությունը
(ԱԸՊ)՝ որպես կայուն և շրջանաձև տնտեսության
քաղաքական գործիք

Ուշադրություն

© 2025, Նարեկ Օհանյան
Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Սույն աշխատությունը կամ դրա որևէ հատված արգելվում է վերարտադրել, պահպանել որոնողական համակարգերում, փարզմանել, վերամշակել կամ փոխանցել ցանկացած ձևով (էլեկտրոնային, մեխանիկական, լուսապատճենային, ձայնագրային կամ այլ)՝ առանց հեղինակի նախնական գրավոր թույլտվության:

Բացառություն է արվում գիտական, կրթական կամ հետազոտական նպատակներով կարճ մեջբերումների համար՝ պայմանով, որ կատարվի պատշաճ հղում դեպի սկզբնաղբյուրը:

Աշխատանքին հղում կատարելու կարգը

Սույն աշխատությունից մեջբերումներ կատարելիս կամ դրան հղում անելիս խնդրում ենք օգտագործել հետևյալ ձևաչափը կամ դրան համարժեք ակադեմիական ոճ:

Առաջարկվող հղման ձևաչափ:

Օհանյան Ն. (2025, ԱԸՊ Կողմնացույց. արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվությունը (ԱԸՊ)՝ որպես կայուն և շրջանաձև տնտեսության քաղաքական գործիք: Գիտական աշխատանք: Երևան, Հայաստան:

Բովանդակության ցանկ

Բովանդակության ցանկ	1
Աբստրակտ	3
1. Ներածություն. Թափոնների համաշխարհային մարտահրավերի շրջանակումը	4
1.1. Թափոնների սրացող համաշխարհային ճգնաժամը	4
1.2. Ընդհանուր պատկերը. թափոնների կառավարման հիերարխիան և սխեմային համակարգերը	5
1.3. Հետազոտության նպատակները և աշխատանքի կառուցվածքը.....	7
2. Թափոնի, աղտոտման և պատասխանատվության հասկացությունը	9
2.1. Թափոնի սահմանումը	9
2.2. Աղտոտման բնույթը. աղբ թափելուց դեպի համակարգային ազդեցություն	10
2.3. «Աղտոտող վճարում է» սկզբունքը. բարոյական և տնտեսական հիմքերը	12
2.4. Թյուրբնույթների վերլուծություն. դեպոզիտային հետվերադարձի համակարգի (ԴՎՀ) դերը	14
3. Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվություն (ԱԸՊ). համապարփակ շրջանակ	16
3.1. Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության սահմանումը	16
3.2. Հիմնական նպատակները. թափոնների կառավարումից դեպի ռեսուրսների կառավարում.....	18
3.3. Քաղաքական գործիքներ և իրագործման մոդելներ	20
3.3.1. Հետընդունման սխեմաներ, ԱԸՊ վճարներ և ԴՎՀ	21
3.3.2. Անհատական և կոլեկտիվ պատասխանատվության մոդելներ	22
4. Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունների (ԱՊԿ) դերը	23
4.1. ԱՊԿ-ի սահմանումը	23
4.2. Հիմնական գործառնությունները և գործառնական մանդատները	24
4.3. ԱՊԿ-ի կառավարման մոդելները. մենաշնորհի ընդդեմ մրցակցության	26
4.4. ԱՊԿ-ների հաջողության կարևորագույն գործոնները և մարտահրավերները	29
5. Եվրոպական միության ԱԸՊ շրջանակը	31
5.1. ԵՄ օրենսդրական կառուցվածքը` հանուն շրջանաձև տնտեսության	31
5.2. Իրականացումը և արդյունավետությունը	33
5.2.1. Փաթեթավորում և փաթեթավորման թափոններ	33
5.2.2. Էլեկտրական և էլեկտրոնային սարքավորումների թափոններ (ԷԷՍԹ)	34
5.3. Հաջողություններ, ընթացիկ մարտահրավերներ և ԵՄ ԱԸՊ քաղաքականության ապագան ..	35
6. Հայաստանի Հանրապետության ԱԸՊ օրենքի նախագիծը	37

6.1. Համատեքստ. Թափոնների կառավարման ներկա իրավիճակը Հայաստանում.....	37
6.2. ԱԸՊ օրենսդրության նախագծի ընդհանուր ակնարկ (2025թ. դրությամբ).....	39
6.2.1. Ճրջանակը և թիրախային արտադրատեսակների խմբերը	39
6.2.2. Առաջարկվող ինստիտուցիոնալ շրջանակը և հիմնական դերակատարների դերերը⁴.....	40
6.2.3. Ֆինանսական մեխանիզմները և թիրախների սահմանումը⁴	41
6.3. Համեմատական վերլուծություն. Հայաստանի առաջարկվող օրենքը և ԵՄ մոդելը	42
6.4. Ուժեղ, թույլ կողմեր և իրագործման հնարավոր խոչընդոտներ	44
7. Առաջարկություններ և եզրակացություն	47
7.1. Առաջարկություններ Հայաստանում ԱԸՊ-ի արդյունավետ իրականացման համար.....	47
7.2. Եզրակացություն. ԱԸՊ-ն՝ որպես կայուն, շրջանաձև տնտեսության խթան	49
Օգտագործված գրականություն.....	51

Աբստրակտ

Սրացող թափոնների համաշխարհային ճգնաժամը, որի հիմքում ընկած են «վերցնել-արտադրել-թափել» գծային տնտեսական մոդելները, պահանջում է կառավարման հիմնարար փոփոխություն: Սույն աշխատանքը քննության է առնում Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվությունը (ԱԸՊ)՝ որպես առանցքային քաղաքական գործիք, որը նախատեսված է արտադրանքի կենսացիկլի ավարտի կառավարման ծախսերը հոգալու և կայուն արտադրանքի նախագծումը խթանելու համար: Աշխատանքը սկսվում է թափոնի սահմանումից և ճգնաժամը «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի համատեքստում դիտարկելուց՝ քննադատաբար վերլուծելով դեպոզիտային հետվերադարձի համակարգերի նման տնտեսական գործիքների շուրջ տարածված թյուրըմբռումները: Այնուհետև մանրամասն քննության է առնվում ԱԸՊ-ի շրջանակը և արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունների (ԱՊԿ) գործառնական դերը: Եվրոպական միության հասուն ԱԸՊ համակարգի համապարփակ ուսումնասիրության միջոցով վերլուծվում են դրա օրենսդրական հիմքերը, հաջողությունները և առկա մարտահրավերները: Այս միջազգային փորձը ծառայում է որպես հենք՝ Հայաստանի Հանրապետության ԱԸՊ օրենքի նախագծի մանրամասն վերլուծության համար: Գնահատվում են հայկական օրենսդրության առաջարկվող շրջանակը, ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը և ֆինանսական մեխանիզմները՝ դրանք համեմատելով ԵՄ մոդելի հետ՝ ուժեղ կողմերն ու իրագործման հնարավոր խոչընդոտները բացահայտելու նպատակով: Աշխատանքը եզրափակվում է հայաստանյան քաղաքականությունն մշակողներին ուղղված մի շարք ռազմավարական առաջարկություններով՝ շեշտադրելով փուլային ներդրման, հզոր կարգավորիչ վերահսկողության և հանրային լայնածավալ ներգրավվածության անհրաժեշտությունը՝ օրենսդրական նախագծից դեպի արդյունավետ, փոխակերպիչ բնապահպանական քաղաքականություն անցումն ապահովելու համար:

Բանալի բառեր:

Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվություն (ԱԸՊ), Ծրջանաձև տնտեսություն, Թափոնների կառավարում, «Աղտոտողը վճարում է» սկզբունք, Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպություն (ԱՊԿ), Եվրոպական միություն, Հայաստան, Ծրջակա միջավայրի քաղաքականություն:

1. Ներածություն. Թափոնների համաշխարհային մարտահրավերի շրջանակումը

1.1. Թափոնների սրացող համաշխարհային ճգնաժամը

Քսանմեկերորդ դարի տնտեսական գործունեությունը և սպառողական մշակույթը բնորոշվում են արտադրության ու սպառման աննախադեպ ծավալներով, որոնց ուղղակի հետևանքն է թափոնների առաջացման գլոբալ ճգնաժամը^{14,21}: Այս ճգնաժամի հիմքում ընկած է գծային տնտեսական մոդելը՝ «վերցնել-արտադրել-թափել», որը դիտարկում է բնական ռեսուրսները որպես անսպառ աղբյուր, իսկ թափոնները՝ որպես անխուսափելի և անարժեք վերջնարդյունք: Ապրանքների սպառման փուլում առաջացած թափոնների ծավալը շարունակաբար աճում է¹: Այս մոտեցումը ոչ միայն հանգեցնում է ռեսուրսների սպառման, այլև ստեղծում է բնապահպանական, սոցիալական և տնտեսական բարդ ու փոխկապակցված խնդիրների համալիր, որոնք վտանգում են մոլորակի էկոհամակարգերի կայունությունը և մարդկային բարեկեցությունը¹:

Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես համաշխարհային տնտեսության մաս, նույնպես բախվում է այս մարտահրավերներին: Երկրի բնակավայրերում տարեկան առաջանում է շուրջ 700,000 տոննա կոշտ կենցաղային թափոն^{3,7}: Այլ տվյալների համաձայն՝ այդ ցուցանիշը կազմում է 688,937 տոննա¹: Առաջացող թափոնների ճնշող մեծամասնությունը՝ առնվազն 98%-ը, տեղափոխվում է ներկայումս շահագործվող շուրջ 300 ոչ սանիտարական աղբավայրեր ու բաց աղբանոցներ^{3,5,7}: Այս պրակտիկան, բացի շրջակա միջավայրի, սոցիալական և հանրային առողջության վրա ունեցած բացասական ազդեցություններից, հանգեցնում է նաև թափոնների՝ որպես երկրորդային արժեքավոր նյութական ռեսուրսի, տնտեսական ներուժի կորստին⁷:

Ճգնաժամի հետևանքները բազմաշերտ են և դրսևորվում են մի քանի հիմնական ուղղություններով.

- **Շրջակա միջավայրի հետևանքներ:** Ոչ պատշաճ կառավարվող աղբավայրերը դառնում են շրջակա միջավայրի աղտոտման լայնածավալ աղբյուրներ: Խառը թափոնները, հայտնվելով բնական միջավայրում, աղտոտում են հողը, մակերևութային և ստորերկրյա ջրերը, ինչպես նաև մթնոլորտը: Տնտեսական արժեք ունեցող նյութերի, օրինակ՝ մետաղների, կորզման նպատակով մալուխների և այլ թափոնների այրումն աղբավայրերում հանգեցնում է մթնոլորտ թունավոր գազերի արտանետման և ստեղծում անկառավարելի հրդեհների բարձր ռիսկ⁵:
- **Տնտեսական կորուստներ:** Կենցաղային թափոնների ծավալի մոտ 50%-ը կազմում են վերամշակելի նյութերը: Սակայն, խառը թափոնների հետ շփման արդյունքում դրանք

աղտոտվում են սննդի մնացորդներով և կենցաղային քիմիկատներով՝ կորցնելով իրենց տնտեսական արժեքը որպես երկրորդային հումք^{1,5}: Թեև որոշ բնակավայրերում մասնակիորեն ներդրվել են տեսակավորման համակարգեր, դրանց միջոցով հավաքվում է վերամշակելի թափոնների ընդհանուր ծավալի 5%-ից ոչ ավելին: Հիմնական մասը՝ մոտ 95%-ը, աղբավայրերից հանվում է ոչ ֆորմալ խմբերի կողմից^{1,7}: Սա ոչ միայն տնտեսական ներուժի կորուստ է, այլև խոչընդոտում է վերամշակող արդյունաբերության զարգացմանը:

- **Սոցիալական և հանրային առողջության խնդիրներ:** Ոչ ֆորմալ տեսակավորումն իրականացվում է սանիտարահիգիենիկ և աշխատանքի անվտանգության նորմերի կոպիտ խախտումներով: Սա հանգեցնում է տեսակավորողների վնասման, թունավորման և նույնիսկ մահվան հաճախակի դեպքերի՝ խախտելով առողջ և արժանապատիվ աշխատանքային պայմանների սահմանադրական իրավունքը: Միևնույն ժամանակ, թափոնների ոչ պատշաճ կառավարումը բացասաբար է անդրադառնում ընդհանուր հանրային առողջության վրա¹:

Այս իրավիճակը վկայում է թափոնների կառավարման ավանդական համակարգերի ձախողման մասին, որոնք կենտրոնացած են միայն թափոնների հավաքման և հեռացման վրա: Իսնդիրը խորանում է նաև «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի թերի կիրառմամբ և դրա կենսագործումն ապահովող տնտեսական գործիքակազմի բացակայությամբ: Գործող ռազմավարությունները չեն խթանում մասնավոր հատվածի ներդրումները տեսակավորման և վերամշակման ենթակառուցվածքների զարգացման ուղղությամբ: Հետևաբար, թափոնների սրացող ճգնաժամը ոչ թե պարզապես տեխնիկական կամ լոգիստիկ խնդիր է, այլ կառավարման համակարգային ձախողում, որը պահանջում է քաղաքականության հիմնարար վերանայում և անցում դեպի այնպիսի մոդելներ, ինչպիսին արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվությունն է, որը կարող է լուծել այս համալիր մարտահրավերները:

1.2. Ընդհանուր պատկերը. թափոնների կառավարման հիերարխիան և ավանդական համակարգերը

Թափոնների կառավարման համաշխարհային ճգնաժամի խորքային պատճառները հասկանալու համար անհրաժեշտ է վերլուծել ավանդական համակարգերի կառուցվածքային թերությունները և դրանց հակադրվող ժամանակակից մոտեցումները: Պատմականորեն թափոնների կառավարումը դիտարկվել է առաջին հերթին որպես սանիտարական խնդիր, որի նպատակը բնակավայրերից թափոնների հավաքումն ու մեկուսացումն է՝ հանրային առողջությունը պահպանելու համար: Այս մոտեցումը ձևավորել է «ավանդական» կամ գծային համակարգ, որը հիմնված է «հավաքում-տեղափոխում-թաղում» պարզունակ շղթայի վրա: Այս

մոդելի շրջանակում թափոնը դիտարկվում է որպես անարժեք զանգված, որից պետք է ազատվել նվազագույն ծախսերով, իսկ կառավարման ողջ ֆինանսական և լոգիստիկ բեռն ընկնում է տեղական ինքնակառավարման մարմինների և, հետևաբար, հարկատուների վրա:

Հայաստանում մինչև վերջին բարեփոխումները գործող համակարգը հանդիսանում էր այս ավանդական մոդելի դասական օրինակ: Ոլորտում որդեգրված քաղաքականությունները հիմնականում կենտրոնացած էին կոշտ կենցաղային թափոնների հավաքման համակարգերի բարելավման վրա, սակայն դրանք էականորեն չեն նվազեցրել աղբավայրերում տեղադրվող թափոնների ծավալները: Ավանդական համակարգի հիմնական թերությունն այն է, որ այն կենտրոնանում է խնդրի հետևանքների, այլ ոչ թե պատճառների վրա՝ անտեսելով թափոնների առաջացման կանխարգելման և դրանցում առկա ռեսուրսային ներուժի օգտագործման հնարավորությունները⁴:

Ի հակադրություն այս սահմանափակ մոտեցման՝ շրջակա միջավայրի պահպանության քաղաքականության ժամանակակից տեսությունը հիմնված է **թափոնների կառավարման հիերարխիայի** հայեցակարգի վրա: Այս հիերարխիան առաջնահերթությունների համակարգ է, որը սահմանում է թափոնների կառավարման տարբերակները՝ ամենացանկալից մինչև ամենաքիչ ցանկալին¹⁷: Այն ամրագրված է միջազգային առաջատար իրավական ակտերում, այդ թվում՝ ԵՄ «Թափոնների շրջանակային դիրեկտիվում»¹², և հանդիսանում է ՀՀ-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի, ինչպես նաև Հայաստանի աղբահանության համակարգի ռազմավարության անկյունաքարային սկզբունքներից մեկը: Ավելին, այս սկզբունքը ուղղակիորեն ներառված է «Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» ՀՀ օրենքի նախագծում՝ որպես ԱԸՊ համակարգի հիմնարար սկզբունք⁴:

Թափոնների կառավարման հնգաստիճան հիերարխիան ունի հետևյալ կառուցվածքը⁵.

1. **Կանխարգելում (Prevention):** Սա հիերարխիայի բարձրագույն և ամենաարդյունավետ մակարդակն է: Այն ներառում է միջոցառումներ, որոնք ուղղված են թափոնների առաջացումը սկզբնաղբյուրում կանխելուն: Սա կարող է ներառել էկո-դիզայնի կիրառում (ավելի քիչ նյութերով կամ առանց վտանգավոր բաղադրիչների արտադրանքի նախագծում), արտադրական գործընթացների օպտիմալացում և սպառողական վարքագծի փոփոխություն՝ ուղղված ավելի երկար կյանքի ցիկլ ունեցող ապրանքների նախընտրությանը:
2. **Նախապատրաստում՝ վերօգտագործման համար (Preparation for Re-use):** Այս փուլում այն ապրանքները, որոնք դարձել են թափոն, անցնում են ստուգման, մաքրման կամ վերանորոգման գործընթացներ, որից հետո դրանք կարող են կրկին օգտագործվել

իրենց սկզբնական նպատակով՝ առանց էական վերամշակման: Դասական օրինակ է ապակյա շշերի լվացումն ու կրկնակի լցավորումը:

3. **Վերամշակում (Recycling):** Եթե թափոնը հնարավոր չէ կրկին օգտագործել, ապա հաջորդ նախընտրելի տարբերակը դրա վերամշակումն է: Այս գործընթացը թափոն նյութերը վերածում է նոր արտադրանքի կամ երկրորդային հումքի: Օրինակ՝ պլաստիկ շշերից նոր պլաստիկ արտադրանքի ստացումը կամ մակուլատուրայից սովորաբարի արտադրությունը: Սա թույլ է տալիս խնայել առաջնային ռեսուրսները և էներգիան:
4. **Այլ օգտահանում (Other Recovery):** Այս մակարդակը ներառում է այն գործընթացները, որոնց արդյունքում թափոններից ստացվում է օգուտ՝ փոխարինելով այլ ռեսուրսների: Ամենատարածված օրինակը թափոնների այրման միջոցով էներգիայի ստացումն է (waste-to-energy): Թեև այս տարբերակը նյութական ռեսուրսը վերականգնել չի թույլ տալիս, այն, այնուամենայնիվ, ավելի նախընտրելի է, քան հաջորդ քայլը, քանի որ թափոնից որոշակի արժեք է կորզվում:
5. **Հեռացում (Disposal):** Սա հիերարխիայի ամենաստորին և ամենաքիչ ցանկալի մակարդակն է, որը հիմնականում ներառում է թափոնների թաղումը սանիտարական աղբավայրերում: Այս տարբերակին պետք է դիմել միայն այն դեպքում, երբ թափոնը հնարավոր չէ կառավարել վերը նշված որևէ եղանակով:

Այսպիսով, թափոնների կառավարման հիերարխիան ոչ միայն տեխնիկական ուղեցույց է, այլև քաղաքականության փիլիսոփայություն, որը պահանջում է անցում կատարել «թափոնների կառավարումից» դեպի «ռեսուրսների կառավարում»: Հայաստանի ավանդական համակարգի անկարողությունը՝ բարձրանալու այս հիերարխիայի ստորին աստիճանից, հանդիսանում է այն հիմնական մարտահրավերը, որին ուղղված է ԱԸՊ ինստիտուտի ներդրումը: Այն նախատեսված է տնտեսական խթաններ ստեղծելու հենց հիերարխիայի վերին մակարդակների՝ կանխարգելման, կրկնակի օգտագործման և վերամշակման համար՝ դրանով իսկ հասցեագրելով գծային մոդելի կառուցվածքային թերությունները:

1.3. Հետազոտության նպատակները և աշխատանքի կառուցվածքը

Նախորդ ենթագլուխներում նկարագրված թափոնների համաշխարհային ճգնաժամի և ավանդական կառավարման համակարգերի անկատարության համատեքստում՝ Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվությունը (ԱԸՊ) դիտարկվում է որպես շրջակա միջավայրի կառավարման առաջադեմ և փոխակերպիչ գործիք: Սակայն ԱԸՊ-ի հաջող ներդրումը պահանջում է ոչ միայն միջազգային փորձի ընդօրինակում, այլև տեղական սոցիալ-տնտեսական, իրավական և ինստիտուցիոնալ առանձնահատկությունների խոր գիտակցում և

հարմարեցում: Հայաստանի Հանրապետությունը, գտնվելով օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ակտիվ փուլում, ինչի մասին են վկայում «Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» օրենքի նախագծի և հարակից փաստաթղթերի մշակումը, հանդիսանում է նման վերլուծության համար կարևորագույն օբյեկտ^{1,5}:

Սույն հետազոտությունը նպատակ ունի տրամադրել ԱԸՊ քաղաքականության համակարգային, բազմակողմանի և քննադատական վերլուծություն՝ կամուրջ ստեղծելով միջազգային տեսության, Եվրոպական միության առաջադեմ փորձի և Հայաստանում ձևավորվող իրավական դաշտի միջև: Այս նպատակին հասնելու համար աշխատանքը հետապնդում է հետևյալ հիմնական հետազոտական խնդիրները.

1. **Բացահայտել ԱԸՊ-ի տեսական և հայեցակարգային հիմքերը:** Աշխատանքը նպատակ ունի ձևավորել ամուր տեսական հենք՝ վերլուծելով «Թափոն» և «աղտոտում» հասկացությունների խորքային բովանդակությունը, քննության առնելով «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի տնտեսական և բարոյական հիմքերը, և մանրամասն ներկայացնելով ԱԸՊ համակարգի կառուցվածքային տարրերն ու արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունների (ԱՊԿ) գործառնական մեխանիզմները^{17,20}:
2. **Վերլուծել Եվրոպական միության ԱԸՊ մոդելը՝ որպես համեմատական հենք:** Հետազոտությունը կիրականացնի ԵՄ ԱԸՊ շրջանակի մանրամասն ուսումնասիրություն՝ քննելով դրա օրենսդրական համակարգը, կիրառման արդյունավետությունը, ինչպես նաև դրա ձեռքբերումներն ու դեռևս չլուծված մարտահրավերները, ինչպիսիք են անդամ երկրների միջև քաղաքականության անհամաչափ կիրառումը և ԱԸՊ վճարների թափանցիկությունը¹²:
3. **Իրականացնել Հայաստանի Հանրապետության ԱԸՊ օրենքի նախագծի քննադատական վերլուծություն:** Սա հետազոտության առանցքային նպատակն է, որի շրջանակում մանրակրկիտ կուսումնասիրվի Հայաստանի համար առաջարկվող ԱԸՊ մոդելը՝ գնահատելով դրա իրավական շրջանակը, ինստիտուցիոնալ դերակատարների լիազորությունները, ֆինանսական մեխանիզմները և թիրախների սահմանման տրամաբանությունը: Այս վերլուծությունը կհամադրվի ԵՄ փորձի հետ՝ բացահայտելու առաջարկվող համակարգի ուժեղ և թույլ կողմերը, ինչպես նաև կանխատեսելու իրագործման փուլում հնարավոր ռիսկերն ու խոչընդոտները^{4,5}:
4. **Մշակել ապացույցների վրա հիմնված ռազմավարական առաջարկություններ:** Վերլուծությունից անդին, աշխատանքը նպատակ ունի ձևակերպել գործնական և հիմնավորված առաջարկություններ ՀՀ քաղաքականություն մշակողների համար, որոնք կնպաստեն ԱԸՊ համակարգի արդյունավետ ներդրմանը և կայուն գործունեությանը:

Այս նպատակներին հասնելու համար աշխատանքն ունի տրամաբանական հստակ կառուցվածք: **Առաջին գլխում** ներկայացվում է խնդրի արդիականությունը և սահմանվում են հետազոտության նպատակները: **Երկրորդ գլուխը** նվիրված է հիմնարար հասկացությունների սահմանմանը՝ ձևավորելով հետագա վերլուծության հայեցակարգային դաշտը: **Երրորդ և չորրորդ գլուխներում** խորությամբ ուսումնասիրվում են ԱԸՊ տեսությունն ու ԱՊԿ-ների դերը: **Հինգերորդ գլուխը** ներկայացնում է ԵՄ Էմպիրիկ փորձը՝ որպես միջազգային չափանիշ: **Վեցերորդ գլխում** կիրառվում է մշակված վերլուծական շրջանակը՝ հայաստանյան իրականության շուրջ: Վերջապես, **յոթերորդ գլխում** ամփոփվում են ստացված արդյունքները և ներկայացվում են եզրակացություններն ու ռազմավարական առաջարկությունները:

2. Թափոնի, աղտոտման և պատասխանատվության հասկացությունը

2.1. Թափոնի սահմանումը

Թափոնների կառավարման ցանկացած համակարգի, և հատկապես Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) շրջանակի, արդյունավետ գործունեության հիմքում ընկած է «թափոն» հասկացության հստակ և իրավաբանորեն ամուր սահմանումը: Այս սահմանումը ոչ միայն տեխնիկական է, այլև իրավական և տնտեսական. այն որոշում է, թե որ նյութերն ու առարկաներն են ենթակա կարգավորման, ինչ վրա է դրվում դրանց կառավարման պատասխանատվությունը, և արդյոք դրանք դիտարկվում են որպես անպետք իրեր, թե որպես պոտենցիալ երկրորդային հումք:

Միջազգային պրակտիկայում որպես հենք ընդունված է Եվրոպական միության սահմանումը, որն ամրագրված է «Թափոնների շրջանակային դիրեկտիվում» (Waste Framework Directive, 2008/98/EC)^{9,12}: Ըստ այդ դիրեկտիվի՝

թափոն է համարվում «ցանկացած նյութ կամ առարկա, որից դրա տիրապետողը հրաժարվում է, մտադիր է հրաժարվել կամ պարտավոր է հրաժարվել»: Այս սահմանման առանցքային տարրը «տիրապետողի մտադրությունն» է: Այսինքն՝ որևէ առարկայի՝ թափոնի կարգավիճակ ստանալը կախված է ոչ թե դրա ֆիզիկական հատկություններից, այլ այն դեմքին նետելու որոշումից: Սա թույլ է տալիս իրավականորեն տարանջատել թափոնը արտադրական կողմնակի արտադրանքից կամ հետագա օգտագործման ենթակա նյութերից:

Հայաստանի Հանրապետության իրավական դաշտում թափոնների հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքով: Սակայն ԱԸՊ ինստիտուտի ներդրման գործընթացը ենթադրում է ոչ միայն նոր օրենքի ընդունում, այլև թափոնի բուն էության վերաիմաստավորում քաղաքացիաիրավական մակարդակում: Համաձայն օրենքի՝ **արտադրության և սպառման թափոններ (այսուհետ՝ թափոններ)** են

համարվում «արտադրության կամ սպառման ընթացքում գոյացած հումքի, նյութերի, արգասիքների, այլ արտադրանքի կամ մթերքի մնացորդները, ինչպես նաև ապրանքներ (արտադրանք), որոնք կորցրել են իրենց սկզբնական սպառողական հատկությունները»: Այս սահմանումը, թեև երկար տարիներ հիմք է հանդիսացել ոլորտի կարգավորման համար, ժամանակակից մոտեցումների տեսանկյունից ունի մի շարք էական թերություններ և ենթակա է քննադատության: Սահմանման առանցքային արտահայտությունը՝ «կորցրել են իրենց սկզբնական սպառողական հատկությունները», չափազանց սուբյեկտիվ է և իրավականորեն անորոշ: Այն հստակ չի սահմանում, թե ով և ինչ չափանիշներով է որոշում այդ «կորուստը»: Օրինակ, փոքր-ինչ վնասված, բայց դեռևս գործառական մետաղական տարան կորցրել է իր հատկությունները: Մեկ օրվա հնության հացը, որը դեռ ուտելի է, արդյո՞ք թափոն է: Այսպիսի անորոշությունը ստեղծում է իրավական կամայականության և տարընթերցումների լայն դաշտ ինչպես տնտեսվարողների, այնպես էլ կարգավորող մարմինների համար՝ ի տարբերություն ԵՄ մոդելի, որը կենտրոնանում է «դեն նետելու մտադրության» հստակ գործողության վրա:

ԱԸՊ օրենսդրական փաթեթով առաջարկվում է փոփոխություն կատարել ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքում՝ թափոնները դիտարկելով որպես քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների օբյեկտ և դրանք հանելով «տիրագուրկ գույքի» կարգավիճակից: Սա հայեցակարգային հեղափոխություն է. թափոնն այլևս իրավականորեն չի դիտարկվում որպես լքված, սեփականատեր չունեցող իր, այլ ճանաչվում է որպես պոտենցիալ ակտիվ, որն ունի սեփականատեր, և որի հետ կապված ծագում են իրավունքներ և պարտականություններ: Այս իրավական հիմքը կարևորագույն նախադրյալ է ԱԸՊ համակարգի կառուցման համար, քանի որ այն թույլ է տալիս պատասխանատվություն սահմանել թափոնի կենսացիկլի բոլոր փուլերի համար⁵:

«Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, հիմնվելով այս նոր մոտեցման վրա, ներմուծում է նոր, ավելի նեղ մասնագիտական եզրույթ՝ **«հատուկ թափոն»**: Այն սահմանվում է որպես «ԱԸՊ ապրանքի օտարման կամ օգտագործման արդյունքում գոյացող՝ Կառավարության հաստատած ցանկում ներառված թափոնի տեսակ»⁴: Այս սահմանումը թույլ է տալիս հստակորեն առանձնացնել այն թափոնների հոսքերը (օրինակ՝ փաթեթավորում, մարտկոցներ, անվադողեր և այլն), որոնց կառավարման համար պատասխանատվությունը դրվում է արտադրողի վրա՝ դրանք տարբերակելով կենցաղային թափոնների ընդհանուր զանգվածից:

2.2. Աղտոտման ընթացումը. աղբ թափելուց դեպի համակարգային ազդեցություն

Շրջակա միջավայրի քաղաքականության արդյունավետ մշակման և կիրառման համար կարևորագույն նախապայման է «աղտոտում» հասկացության համապարփակ և խորքային

ընկալումը: Հանրային գիտակցության մեջ աղտոտումը հաճախ ընկալվում է նեղ, տեսանելի և անհատական մակարդակում՝ նույնացվելով «աղբ թափելու» (littering) գործողության հետ: Ըստ այս տարածված, սակայն սահմանափակ ընկալման՝ աղտոտումը քաղաքացու կողմից թափոնը ոչ սահմանված վայրում, օրինակ՝ փողոցում կամ բնության գրկում, թողնելու արարքն է: Թեև նման վարքագիծն անկասկած հակասոցիալական է և վնասակար շրջակա միջավայրի համար, աղտոտման այսպիսի պարզունակ մեկնաբանությունը խիստ խնդրահարույց է, քանի որ այն թաքցնում է խնդրի իրական՝ համակարգային բնույթն ու մասշտաբները՝ պատասխանատվության ողջ բեռը դնելով բացառապես անհատ սպառողի վրա:

Ժամանակակից շրջակա միջավայրի գիտության և քաղաքականության տեսանկյունից՝ աղտոտումը ոչ այնքան թափոնի սխալ տեղում հայտնվելն է, որքան **բուն թափոնի գոյացումը** գծային տնտեսական համակարգի շրջանակներում: Այլ կերպ ասած, խնդիրը սկսվում է ոչ թե այն պահից, երբ սպառողը դեն է նետում պլաստիկ շիշը, այլ այն պահից, երբ այդ միանգամյա օգտագործման շիշը նախագծվում և արտադրվում է՝ առանց դրա կենսացիկլի ավարտի համար կայուն լուծում նախատեսելու^{3,5}: Աղտոտումը համակարգային է, որովհետև.

1. **Աղբավայրն ինքնին աղտոտման աղբյուր է:** Ավանդական մտածողության համաձայն՝ թափոնը «ճիշտ տեղում»՝ աղբամանում, տեղադրելը լուծում է խնդիրը: Սակայն իրականում դա ընդամենը խնդիրը տեղափոխում է մի վայրից մյուսը: Նույնիսկ «պաշտոնապես» շահագործվող աղբավայրերը շրջակա միջավայրի վրա ունեն բազմաշերտ բացասական ազդեցություն: Թափոնների կենսաքայքայման արդյունքում առաջացող թունավոր ֆիլտրատը ներծծվում է հողի մեջ՝ աղտոտելով ստորերկրյա ջրերը, իսկ օրգանական նյութերի քայքայումից առաջացող մեթանը (CH₄)՝ հզոր ջերմոցային գազ, արտանետվում է մթնոլորտ: Հետևաբար, յուրաքանչյուր թափոն, որն ուղղվում է աղբավայր, անկախ նրանից, թե որքան «քաղաքակիրթ» եղանակով է այն հավաքվել, իր ներդրումն է ունենում այս համակարգային աղտոտման մեջ⁵:
2. **Ռեսուրսների կորուստը տնտեսական աղտոտում է:** Երբ վերամշակման ենթակա արժեքավոր նյութերը, ինչպիսիք են ապակին, թուղթը, պլաստիկը և մետաղը, խառնվում են ընդհանուր աղբի հետ, դրանք աղտոտվում, արժեզրկվում և գործնականում անպիտան են դառնում հետագա օգտագործման համար: Այս գործընթացը կարելի է դիտարկել որպես «տնտեսական աղտոտում», քանի որ այն հանգեցնում է երկրորդային հումքի տնտեսական արժեքի անդառնալի կորստի: Համակարգը, որը թույլ է տալիս, որ այդ ռեսուրսները վերածվեն անպետք զանգվածի, ինքնին ոչ արդյունավետ է և աղտոտող^{1,3}:
3. **Խնդիրը քաղաքականության և կառավարման համակարգում է:** Հայաստանում տիրող իրավիճակը, երբ վերամշակելի թափոնների 95%-ը կորզվում է ոչ ֆորմալ և վտանգավոր պայմաններում, ոչ թե անհատների վատ վարքագծի, այլ համակարգային

թերությունների արդյունք է: Դա վկայում է «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի թերի կենսագործման, տեսակավորված հավաքման ենթակառուցվածքների և ֆինանսական կայուն մեխանիզմների բացակայության մասին¹:

Այսպիսով, աղտոտման դեմ պայքարը պահանջում է մտածողության հարացույցային փոփոխություն՝ անհատական պատասխանատվության նեղ ընկալումից անցում կատարելով դեպի համակարգային ազդեցության ըմբռնում: Իրական խնդիրը ոչ այնքան այն է, թե որտեղ է հայտնվում թափոնը, այլ այն, թե ինչու է այն առաջանում և ինչու գոյություն չունի դրա արժեքը վերականգնելու արդյունավետ մեխանիզմ: Այս ընդլայնված ընկալումն է, որ հիմք է հանդիսանում ԱԸՊ-ի նման քաղաքական գործիքների մշակման համար, որոնք միտված են ոչ թե պարզապես փողոցները մաքուր պահելուն, այլ արտադրության և սպառման ողջ շղթայի վերափոխմանը:

2.3. «Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը. բարոյական և տնտեսական հիմքերը

«Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը (Polluter Pays Principle - PPP) ժամանակակից բնապահպանական իրավունքի և տնտեսագիտության անկյունաքարային հայեցակարգերից է, որն առաջին անգամ պաշտոնապես ձևակերպվել է Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) կողմից 1970-ական թվականներին¹⁷: Իր հիմքում այս սկզբունքը պարզ է և տրամաբանական. այն սուբյեկտը, որի գործունեությունն առաջացնում է աղտոտում, պետք է կրի այդ աղտոտման կանխարգելման, վերահսկման և վերացման հետ կապված ծախսերը: Թափոնների կառավարման համատեքստում այս սկզբունքը հեղափոխական է, քանի որ այն հիմնովին փոխում է պատասխանատվության բաշխման ավանդական մոդելը՝ այն տեղափոխելով հասարակությունից և տեղական ինքնակառավարման մարմիններից դեպի աղտոտման սկզբնաղբյուր՝ արտադրող¹:

Հայաստանում այս սկզբունքի թերի կենսագործումը ճանաչվել է որպես թափոնների կառավարման ոլորտում առկա ճգնաժամի հիմնական պատճառներից մեկը: Հետևաբար, դրա էության՝ ինչպես բարոյական, այնպես էլ տնտեսական հիմքերի, մանրամասն քննությունը կարևորագույն նշանակություն ունի՝ հասկանալու ԱԸՊ համակարգի ներդրման խորքային տրամաբանությունը⁴:

Բարոյական հիմքեր

«Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի բարոյական հիմնավորումը հենվում է արդարության և պատասխանատվության գաղափարների վրա:

1. **Արդարություն և իրավահավասարություն:** Ավանդական համակարգերում թափոնների կառավարման ծախսերը սոցիալականացվում են, այսինքն՝ ծածկվում են ընդհանուր հարկերի հաշվին: Սա նշանակում է, որ ողջ հասարակությունը, ներառյալ նվազ սպառողական վարքագիծ ունեցող քաղաքացիները, վճարում է որոշակի ապրանքների սպառման հետևանքով առաջացած թափոնների համար: Սա բարոյապես անարդար է: «Ադտոտողը վճարում է» սկզբունքը վերականգնում է արդարությունը՝ ապահովելով, որ ծախսերը կրեն նրանք, ովքեր ստեղծում և օգուտ են քաղում ադտոտում առաջացնող արտադրանքից՝ արտադրողները և, անուղղակիորեն, դրանց սպառողները^{6,20}: ԱԸՊ օրենքի նախագիծն ուղղակիորեն ամրագրում է այս մոտեցումը՝ որպես խնդիր սահմանելով «վերաբաշխել հատուկ թափոնների գործածության բեռը արտադրողի, ներկրողների, սպառողների միջև»⁵:
2. **Պատասխանատվության կրում:** Բարոյական տեսանկյունից, այն տնտեսվարող սուբյեկտը, որը շուկա է հանում որոշակի արտադրանք և դրանից ստանում շահույթ, պետք է պատասխանատվություն կրի այդ արտադրանքի ողջ կենսացիկլի համար, ներառյալ՝ դրա՝ «թափոնի վերածվելուց հետոյի» փուլը: Ավանդական մոդելում արտադրողի պատասխանատվությունն ավարտվում է վաճառքի պահին: «Ադտոտողը վճարում է» սկզբունքը վերացնում է այս անպատասխանատվությունը՝ պարտավորեցնելով արտադրողին հոգ տանել իր արտադրանքի «ճակատագրի» մասին նաև սպառումից հետո:

Տնտեսական հիմքեր

Տնտեսագիտական տեսանկյունից «Ադտոտողը վճարում է» սկզբունքը հզոր գործիք է՝ շուկայական ձախողումները (market failures) շտկելու համար:

1. **Արտաքին ազդեցություններ (externalities):** Դասական շուկայական տնտեսության պայմաններում արտադրանքի կենսացիկլի ավարտին դրա կառավարման ծախսերը և շրջակա միջավայրին հասցվող վնասը հանդիսանում են «բացասական արտաքին ազդեցություններ»: Դրանք իրական ծախսեր են հասարակության համար (օրինակ՝ աղբավայրերի կառուցում, հողի և ջրի ադտոտման վնասներ), սակայն դրանք ներառված չեն ապրանքի շուկայական գնի մեջ: Արդյունքում շուկան «կույր» է այս ծախսերի նկատմամբ, և ռեսուրսները բաշխվում են ոչ արդյունավետ: Սկզբունքի հիմնական տնտեսական գործառույթը այս արտաքին ծախսերի ներառումն է (internalization): Երբ արտադրողը պարտավորվում է վճարել իր արտադրանքից առաջացած թափոնների կառավարման համար, այդ ծախսը դառնում է նրա արտադրական ծախսերի մաս և, ի վերջո, արտացոլվում ապրանքի գնի մեջ:

2. **Տնտեսական խթանների ստեղծում:** Ծախսերի ներքնայնացումը ստեղծում է հզոր տնտեսական խթաններ, որոնք փոխում են շուկայի մասնակիցների վարքագիծը:
- **Ազդեցություն գնագոյացման վրա:** Երբ ապրանքի գինն իր մեջ ներառում է դրա կենսացիկլի ողջ արժեքը, այն ավելի ճշգրիտ ազդակ է հաղորդում սպառողին: Ավելի շատ թափոն առաջացնող կամ դժվար վերամշակվող փաթեթավորմամբ ապրանքները դառնում են համեմատաբար ավելի թանկ՝ նվազեցնելով դրանց պահանջարկը:
 - **Նորարարության խթանում:** Սա սկզբունքի ամենակարևոր տնտեսական հետևանքն է: Երբ արտադրողը ֆինանսապես պատասխանատու է դառնում իր թափոնի համար, նա ուղղակիորեն շահագրգռված է լինում նվազեցնել այդ ծախսերը: Սա դրդում է նրան որդեգրել նորարարական լուծումներ, մասնավորապես՝ ներդնել **էկո-դիզայնի** սկզբունքներ՝ նախագծելով այնպիսի արտադրանք և փաթեթավորում, որոնք ավելի հեշտ են վերամշակվում, պարունակում են ավելի քիչ նյութեր, կամ նախատեսված են կրկնակի օգտագործման համար :

«Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը Հայաստանի համատեքստում

Հայաստանի համար այս սկզբունքի կիրառումը ոչ միայն առաջադեմ քաղաքականության ընտրություն է, այլև միջազգային պարտավորություն՝ բխող ՀՀ-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրից (ՀԸԳՀ), որը պահանջում է սահմանել ծախսերի ամբողջական փոխհատուցման մեխանիզմ՝ «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքին համապատասխան²: ԱԸՊ համակարգի ներդրումը հանդիսանում է այս սկզբունքի գործնական իրացման հիմնական մեխանիզմը: Այն թույլ է տալիս գեներացնել անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսները՝ հատուկ թափոնների տեսակավորված հավաքումը և էկոլոգիապես անվտանգ գործածությունը կազմակերպելու համար: Այսպիսով, ԱԸՊ օրենսդրությունը «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը տեսական դրույթից վերածում է գործնական, կիրառելի և չափելի քաղաքականության՝ այն դնելով Հայաստանում թափոնների կառավարման նոր համակարգի հիմքում⁴:

2.4. Թյուրըմբռնումների վերլուծություն. դեպոզիտային հետվերադարձի համակարգի (ԴՎՀ) դերը

«Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի գործնական կիրառման կարևորագույն գործիքներից մեկը Դեպոզիտային-վերադարձման համակարգն է (ԴՎՀ), որը, սակայն, հաճախ դառնում է հանրային թյուրըմբռնումների առարկա: Լայնորեն տարածված է այն կարծիքը, թե վերամշակման ենթակա թափոններ, օրինակ՝ պլաստիկ շշեր կամ թուղթ, հանձնելը «փող

աշխատելու» միջոց է: Այս ընկալումը սնում է ավելի լայնածավալ, սակայն մոլորեցնող պատկերացում, թե «թափոնը բիզնես է» կամ «թափոնը փող է»,՝ անտեսելով այն հսկայական ծախսերը, որոնք ընկած են դրանց կառավարման հիմքում:

Դեպոզիտային-վերադարձման համակարգի իրական էությունը

Հակառակ տարածված կարծիքի՝ ԴՎՀ-ն քաղաքացիների համար եկամուտ ստանալու մեխանիզմ չէ: Այն տնտեսական քաղաքականության բարդ և նպատակային գործիք է, որը գործում է հետևյալ կերպ^{2,4}.

1. **Դեպոզիտի գանձում:** Երբ սպառողը խանութից գնում է ԴՎՀ-ի մեջ ընդգրկված ապրանք (օրինակ՝ ըմպելիք պլաստիկ շշով), նա ապրանքի հիմնական գնից բացի վճարում է նաև մի փոքր հավելյալ գումար՝ դեպոզիտը: Այս գումարը ապրանքի գնի մաս չի կազմում, այլ հանդիսանում է ժամանակավոր ֆինանսական գրավ:
2. **Գումարի «վերադարձ»:** Երբ սպառողը դատարկ շիշը վերադարձնում է ընդունման կետ, նա հետ է ստանում իր իսկ կողմից նախապես վճարված դեպոզիտի գումարը: Հետևաբար, սպառողը «փող չի աշխատում». նա պարզապես **վերադարձնում է իրենը:**

Այսպիսով, ԴՎՀ-ի իրական նպատակը ոչ թե քաղաքացիներին ֆինանսապես խրախուսելն է, այլ նրանց վարքագծի վրա ազդելը: Այն հզոր **վարքագծային խթան** է, որը երաշխավորում է թափոնների որոշակի տեսակների (օրինակ՝ ըմպելիքի տարաների) վերադարձի չափազանց բարձր ցուցանիշներ (միջազգային պրակտիկայում՝ հաճախ 90%-ից ավելի): Մա թույլ է տալիս ապահովել վերամշակման համար մաքուր և համասեռ հումքի հոսք, ինչը կտրուկ բարձրացնում է վերամշակման արդյունավետությունը: Հայաստանի համար մշակվող ԱԸՊ համակարգում ԴՎՀ-ն դիտարկվում է հենց որպես խրախուսման և վերադարձի ապահովման կարևորագույն գործիքներից մեկը:

Թափոնների կառավարումը՝ որպես ծախսատար համակարգ

«Թափոնը բիզնես է» պատկերացումը ճշմարտության միայն մի փոքր մասն է արտացոլում: Թեև երկրորդային հումքն ունի որոշակի շուկայական արժեք, այդ արժեքը գրեթե երբեք բավարար չէ թափոնների կառավարման ամբողջ շղթայի ծախսերը ծածկելու համար: Այդ շղթան ներառում է մի քանի ծախսատար փուլեր.

- **Հավաքում և փոխադրում** Տեսակավորված թափոնների հավաքումը պահանջում է հատուկ ենթակառուցվածքներ (հատուկ բեռնարկեր, տրանսպորտային միջոցներ) և լոգիստիկ ծախսեր:

- **Տեսակավորում:** Նույնիսկ նախնական տեսակավորում անցած թափոնները պահանջում են երկրորդային, գործարանային տեսակավորում՝ նյութերը (օրինակ՝ պլաստիկի տարբեր տեսակները) միմյանցից զատելու համար, ինչը կապիտալատար գործընթաց է:
- **Վերամշակում:** Տեսակավորված հումքի մաքրումը, մամլումը, վերամշակումը և վերջնական արտադրանքի վերածումը նույնպես պահանջում են զգալի ներդրումներ և գործառնական ծախսեր:

Շատ դեպքերում, հատկապես ցածր արժեք ունեցող թափոնների (օրինակ՝ որոշ պլաստիկների կամ խառը թղթի) պարագայում, երկրորդային հումքի վաճառքից ստացված եկամուտը չի ծածկում այս բոլոր ծախսերը: Հենց այս կետում է, որ գործի է անցնում ԱԸՊ համակարգը: Արտադրողների կողմից վճարվող ԱԸՊ վճարները նպատակաուղղված են այս ֆինանսական բացը լրացնելուն: Այդ միջոցները սուբսիդավորում են հավաքման, տեսակավորման և վերամշակման գործընթացները՝ տնտեսապես ոչ շահավետ, սակայն շրջակա միջավայրի պահպանման տեսանկյունից անհրաժեշտ գործունեությունը հնարավոր դարձնելով: Հայաստանի ԱԸՊ օրենսդրության նախագծով առաջարկվող մոդելը հիմնված է հենց «ծախսարդյունավետ ու ինքնաձախսածածկող» ֆինանսական մոդելի վրա, որտեղ ԱԸՊ վճարները զոյանում են՝ հատուկ թափոնների կառավարման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներն ապահովելու նպատակով:

Ամփոփելով թափոնների կառավարումը ոչ թե պարզ եկամտի աղբյուր է, այլ բարդ, բազմափուլ և ծախսատար ծառայություն: ԴՎՀ-ն ոչ թե «փող աշխատելու» միջոց է, այլ տնտեսական գործիք՝ շրջակա միջավայրի պահպանության նպատակներին հասնելու համար: Այս տնտեսական իրողությունների իրատեսական ըմբռնումը կենսական նշանակություն ունի ԱԸՊ համակարգի հաջող ներդրման համար: Հանրությունը պետք է գիտակցի իր դերը ոչ թե որպես շահառուի, այլ որպես կարևորագույն մասնակցի մի համակարգում, որի վերջնական նպատակը ոչ թե անհատի հարստացումն է, այլ հանրային բարիքի՝ մաքուր շրջակա միջավայրի և ռեսուրսների պահպանության ապահովումը:

3. Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվություն (ԱԸՊ). համապարփակ շրջանակ

3.1. Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության սահմանումը

Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվությունը (ԱԸՊ) շրջակա միջավայրի պահպանման քաղաքականության հայեցակարգ է, որը հիմնովին վերափոխում է թափոնների կառավարման ավանդական մոտեցումները: Միջազգային պրակտիկայում այն սահմանվում է որպես «քաղաքական մոտեցում, որն արտադրողներին և ներկրողներին պատասխանատու է դարձնում իրենց արտադրանքի համար՝ դրա ամբողջ կենսացիկլի ընթացքում, ներառյալ հետսպառողական փուլը»¹²: 1980-ականների վերջից ի հայտ եկած այս ինստիտուտը դարձել է բազմաթիվ երկրների քաղաքականության անբաժանելի մասը՝ ցուցադրելով ներդրման կայուն ան հատկապես 2001 թվականից ի վեր¹:

Ի տարբերություն ավանդական համակարգերի, որտեղ արտադրողի պատասխանատվությունն ավարտվում է ապրանքի վաճառքի պահին, իսկ թափոնների կառավարման բեռն ընկնում է համայնքների և հարկատուների վրա, ԱԸՊ-ն «ընդլայնում» է արտադրողի պարտավորությունները՝ դրանք տարածելով արտադրանքի կյանքի ցիկլի հետսպառողական փուլի վրա: Այս ընդլայնումն ունի երկու հիմնական՝ փոխկապակցված բաղադրիչ.

1. **Պատասխանատվության փոխանցում (ֆիզիկական և/կամ ֆինանսական):** ԱԸՊ-ի առաջին և հիմնարար գործառույթը արտադրանքից առաջացած թափոնների կառավարման ֆինանսական և (կամ) կազմակերպչական պատասխանատվությունը տեղական ինքնակառավարման մարմիններից դեպի արտադրողներ տեղափոխելն է: Սա նշանակում է, որ այսուհետ արտադրողներն են պարտավոր ֆինանսավորել իրենց արտադրանքից գոյացած թափոնների տեսակավորված հավաքումը, փոխադրումը, վերամշակումը և էկոլոգիապես անվտանգ գործածության մյուս փուլերը:
2. **Արտադրության սկզբնական փուլում փոփոխությունների համար խթանների ստեղծում:** Սա ԱԸՊ-ի ամենաառանցքային և հեռանկարային բաղադրիչն է: Երբ արտադրողը ֆինանսապես պատասխանատու է դառնում իր արտադրանքի հետսպառողական փուլի համար, նրա մոտ առաջանում է հզոր տնտեսական խթան՝ նվազեցնելու այդ ծախսերը: Սա դրդում է նրան վերանայել արտադրանքի նախագծման փուլը՝ նպատակ ունենալով ստեղծել այնպիսի ապրանքներ և փաթեթավորում, որոնք ավելի երկար են ծառայում, հեշտությամբ վերանորոգվում, ապամոնտաժվում և վերամշակվում են, կամ պարունակում են ավելի քիչ վտանգավոր նյութեր: Այսպիսով, ԱԸՊ-ն ոչ միայն թափոնների կառավարման, այլև կանխարգելման գործիք է, որը նպատակ ունի խթանել «սակավաթափոն, մատչելի, ծախսարդյունավետ և էկոլոգիապես անվտանգ լուծումների ընտրությունը» արտադրության նախագծման փուլում⁴:

Հայաստանի Հանրապետության իրավական դաշտում ԱԸՊ-ն սահմանվում է մի քանի մակարդակով: Հայեցակարգային առումով այն դիտարկվում է որպես «իրավական,

բնապահպանական, ֆինանսական, տեղեկատվական և կազմակերպական կառուցակարգերի համակարգ, որով ընդլայնվում է ԱԸՊ ապրանք արտադրող և ներմուծող տնտեսվարող սուբյեկտների պարտավորությունը՝ ապահովելու իրենց արտադրանքից առաջացած հատուկ թափոնների մասնակի կամ ամբողջական գործածությունը»⁴:

«Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը տալիս է հետևյալ իրավական սահմանումը.

արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվություն (ԱԸՊ)՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ԱԸՊ ապրանքի օտարման կամ օգտագործման արդյունքում առաջացած հատուկ թափոնի գործածությունը՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ապահովելու արտադրողի պարտավորություն: Այս սահմանումը հստակ ամրագրում է պատասխանատվության սուբյեկտին (արտադրողին) և օբյեկտը (հատուկ թափոնների գործածությունը)՝ նպատակ ունենալով նվազագույնի հասցնել ԱԸՊ ապրանքի բացասական ազդեցությունը շրջակա միջավայրի և մարդու առողջության վրա՝ արտադրողի համար պատասխանատվություն սահմանելով արտադրանքի ամբողջ կենսացիկլի համար:

Ամփոփելով՝ ԱԸՊ-ի սահմանումը դուրս է գալիս գուտ թափոնների հավաքման ֆինանսավորման շրջանակից: Այն քաղաքականության միջոցով տնտեսական խթանների ստեղծման համակարգ է, որը նպատակ ունի փոխել արտադրողների վարքագիծը, նպաստել ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը և, ի վերջո, ծառայել որպես գծային տնտեսությունից շրջանաձև տնտեսության անցման կարևորագույն խթան

3.2. Հիմնական նպատակները. թափոնների կառավարումից դեպի ռեսուրսների կառավարում

Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) հայեցակարգը ներկայացնում է հարացույցային անցում՝ թափոնների կառավարման ավանդական, ռեակտիվ մոտեցումներից դեպի ռեսուրսների կառավարման պրոակտիվ և ամբողջական ռազմավարություն: Եթե ավանդական համակարգի նպատակը սահմանափակվում է առաջացած թափոնների սանիտարական հեռացմամբ, ապա ԱԸՊ-ն հետապնդում է ավելի լայն և բազմաշերտ նպատակներ, որոնք ընդգրկում են շրջակա միջավայրի, տնտեսական և ինստիտուցիոնալ ոլորտները: Այս նպատակների ամբողջությունը վերափոխատավորում է «թափոն» հասկացությունը՝ այն դիտարկելով ոչ թե որպես խնդրի ավարտ, այլ որպես «ոչ իր տեղում հայտնված ռեսուրս»:

«Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը և հարակից քաղաքական փաստաթղթերը սահմանում են ԱԸՊ-ի հետևյալ հիմնական նպատակները, որոնք կարելի է խմբավորել երեք հիմնական ուղղություններով^{1,3,4}:

1. Շրջակա միջավայրի պահպանության նպատակներ⁴

ԱԸՊ-ի առաջնային և ամենահիմնարար նպատակը շրջակա միջավայրի պահպանությունն է: Սա դրսևորվում է հետևյալ կերպ.

- **Շրջակա միջավայրի և մարդու առողջության պաշտպանություն:** Համակարգի գերիանդիրն է նվազագույնի հասցնել ԱԸՊ ապրանքի բացասական ազդեցությունը շրջակա միջավայրի և մարդու առողջության վրա՝ արտադրողի համար արտադրանքի ամբողջ կենսացիկլի համար պատասխանատվություն սահմանելով:
- **Աղբավայրեր ուղղվող թափոնների ծավալի կրճատում:** Ամենաամիջական և չափելի նպատակներից է դեպի աղբավայր տեղափոխվող հատուկ թափոնների ծավալի զգալի կրճատումը: Սա ուղղակիորեն նվազեցնում է հողի, ջրի և օդի աղտոտումը, ինչպես նաև կլիմայի փոփոխության վրա ազդող ջերմոցային գազերի արտանետումները:
- **Թափոնների առաջացման կանխարգելում:** ԱԸՊ-ի ամենահեռանկարային նպատակն է խնդրի լուծումը տեղափոխել կենսացիկլի ամենասկիզբ՝ դեպի նախագծման փուլ: Համակարգը նպատակ ունի խթանել «սակավաթափոն, մատչելի, ծախսարդյունավետ և էկոլոգիապես անվտանգ լուծումների ընտրությունը»՝ դրդելով արտադրողներին ստեղծել ավելի հեշտ վերամշակվող, կրկին օգտագործվող և ավելի քիչ նյութեր պարունակող ապրանքներ ու փաթեթավորում :

2. Տնտեսական նպատակներ^{4,5,23}

ԱԸՊ-ն ոչ միայն բնապահպանական, այլև տնտեսական քաղաքականության գործիք է, որը նպատակ ունի շտկել շուկայական ձախողումները և խթանել կայուն տնտեսական զարգացումը:

- **«Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի կիրառում:** Համակարգի առանցքային նպատակն է վերաբաշխել թափոնների կառավարման ֆինանսական բեռը՝ այն հարկատուներից և համայնքներից տեղափոխելով արտադրողների վրա: Սա ապահովում է կայուն ֆինանսական հոսքեր՝ անհրաժեշտ ռեսուրսներ գոյացնելով թափոնների կառավարման համար:
- **Շրջանաձև տնտեսության խթանում:** ԱԸՊ-ն ուղղակիորեն նպաստում է շրջանաձև տնտեսության զարգացմանը: Այն խթանում է վերամշակման արդյունաբերությունը,

ստեղծում նոր շուկաներ երկրորդային հումքի համար և բարձրացնում դրանց մրցունակությունը:

- **Նոր «կանաչ» աշխատատեղերի ստեղծում:** Հավաքման, տեսակավորման և վերամշակման ոլորտների զարգացումը հանգեցնում է նոր աշխատատեղերի ստեղծման՝ նպաստելով թափոնների կառավարման ոլորտում զբաղվածության բարձրացմանը:

3. Ինստիտուցիոնալ և սոցիալական նպատակներ^{3,4}

Արդյունավետ գործելու համար ԱԸՊ-ն պահանջում է ամուրի ինստիտուցիոնալ հիմքեր և հանրային լայնածավալ մասնակցություն:

- **Ենթակառուցվածքների ստեղծում:** Օրենսդրության առանցքային նպատակներից է «հատուկ թափոնների տեսակավորված հավաքման համակարգի ստեղծումը»: Սա նշանակում է ստեղծել ֆիզիկական և կազմակերպչական ենթակառուցվածքներ, որոնք թույլ կտան թափոնները սկզբնաղբյուրում առանձնացնել և ուղղել վերամշակման:
- **Հանրային իրազեկում և վարքագծի փոփոխություն:** ԱԸՊ համակարգը չի կարող հաջողության հասնել առանց հանրության ակտիվ մասնակցության: Ուստի, կարևորագույն նպատակ է «հանրային իրազեկման միջոցառումների իրականացման խթանումը»՝ փոխելու ինչպես սպառողների (ղեպի պատասխանատու սպառում և տեսակավորում), այնպես էլ արտադրողների (ղեպի պատասխանատու արտադրություն) վարքագիծը :
- **ՏԻՄ-երի բեռի թեթևացում:** Ներդնելով մասնավոր հատվածի կողմից ֆինանսավորվող համակարգ՝ ԱԸՊ-ն նպատակ ունի թեթևացնել տեղական ինքնակառավարման մարմինների թափոնների կառավարման բեռը՝ թույլ տալով նրանց կենտրոնանալ համայնքային այլ խնդիրների վրա :

Այսպիսով, ԱԸՊ-ի նպատակների համալիրը ցույց է տալիս, որ այն դուրս է գալիս զուտ թափոնների հավաքագրման շրջանակից: Այն ռազմավարական գործիք է, որի վերջնական նպատակը ոչ թե թափոնների, այլ ռեսուրսների արդյունավետ կառավարումն է՝ տնտեսական գործունեությունը համապատասխանեցնելով շրջակա միջավայրի պահպանության և կայուն զարգացման պահանջներին:

3.3. Քաղաքական գործիքներ և իրագործման մոդելներ

Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) հայեցակարգը գործնականում կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ է կիրառել քաղաքականության կոնկրետ գործիքների և կազմակերպչական մոդելների համակցություն: Այս գործիքներն ու մոդելները ձևավորում են այն կառուցակարգը, որի միջոցով «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը տեսական դրույթից վերածվում է գործնական, չափելի և կիրարկելի համակարգի: Դրանք կարելի է բաժանել երկու հիմնական խմբի՝ քաղաքականության գործիքներ, որոնք սահմանում են պարտավորությունների կատարման «ինչպես», և իրագործման մոդելներ, որոնք սահմանում են դրանց կատարողի «ով լինելը»:

3.3.1. Հետընդունման սխեմաներ, ԱԸՊ վճարներ և ԴՎՀ

ԱԸՊ քաղաքականության իրականացման համար կիրառվում են մի շարք տնտեսական և կազմակերպչական գործիքներ, որոնցից առանցքային են հետևյալ երեքը.

- **Հետընդունման սխեմաներ (Take-Back Schemes):** Սա ԱԸՊ-ի հիմնարար գործիքն է, որը պարտավորեցնում է արտադրողին ապահովել իր արտադրանքի հետընդունումը դրա կենսացիկլի ավարտին: Հետընդունումը կարող է լինել ֆիզիկական, երբ արտադրողն ինքն է կազմակերպում իր հնացած ապրանքների հավաքումը, կամ, ինչպես ավելի հաճախ է պատահում, ֆինանսական: Ֆինանսական հետընդունման դեպքում արտադրողը վճարում է երրորդ կողմին (օրինակ՝ ԱՊԿ-ին)՝ իր անունից հավաքման համակարգ կազմակերպելու համար: Գործնականում սա կարող է դրսևորվել, օրինակ, մանրածախ առևտրի կետերից թափոնների անվճար վերադարձի հնարավորության ապահովմամբ¹:
- **ԱԸՊ վճարներ:** Սա ԱԸՊ համակարգերի ֆինանսավորման ամենատարածված և կենտրոնական գործիքն է: Համաձայն ՀՀ օրենսդրության նախագծի՝ **ԱԸՊ վճարը** սահմանվում է որպես ծառայության վճար, որը արտադրողը վճարում է ԱՊԿ-ին՝ իր ԱԸՊ պարտավորությունները կատարելու համար: Այս վճարի հիմնական նպատակն է ծածկել թափոնների տեսակավորված հավաքման, փոխադրման և վերամշակման գուտ ծախսերը, որոնք հաճախ ավելի բարձր են, քան ստացված երկրորդային հումքի վաճառքից գոյացած եկամուտը: ԱԸՊ վճարները, ըստ էության, ներառում են թափոնների կառավարման ծախսերը՝ դրանք դարձնելով արտադրական ծախսերի մաս: Առաջադեմ համակարգերում այս վճարները ենթարկվում են «Էկո-մոդուլյացիայի», այսինքն՝ դրանց չափը կախված է արտադրանքի կամ փաթեթավորման բնապահպանական բնութագրերից (օրինակ՝ վերամշակելիության մակարդակից), ինչն էլ ավելի է խթանում էկո-դիզայնը⁴:
- **Դեպոզիտային հետվերադարձի համակարգ (ԴՎՀ):** Ինչպես նշվեց նախորդ գլխում, ԴՎՀ-ն վարքագծային խթանման հզոր գործիք է, որը կիրառվում է հատկապես

ընկերությունների տարաների համար՝ ապահովելով դրանց վերադարձի շատ բարձր ցուցանիշներ: Միջազգային պրակտիկայում ԳՎՀ-ն հաճախ դիտարկվում է որպես ԱԸՊ «դասական» համակարգի օժանդակ գործիք, որը նպատակաուղղված է թափոնների կոնկրետ հոսքի առավելագույն կորզմանը: Հայաստանի ԱԸՊ օրենսդրության նախագիծը նույնպես նախատեսում է վերադարձի դեպոզիտային համակարգերի ստեղծումը՝ որպես ԱԸՊ ֆինանսական գործիքակազմի մաս⁴:

3.3.2. Անհատական և կոլեկտիվ պատասխանատվության մոդելներ

ԱԸՊ պարտավորությունների կատարումը կարող է կազմակերպվել երկու հիմնական մոդելներով՝ անհատական և կոլեկտիվ¹:

- **Անհատական պատասխանատվության մոդել:** Այս մոդելի դեպքում յուրաքանչյուր արտադրող ինքնուրույն է պատասխանատու իր կողմից շուկա հանված արտադրանքից առաջացած թափոնների հետընդունման և կառավարման համար: Այս մոտեցումը ստեղծում է ուղիղ և հզոր կապ արտադրանքի նախագծման և դրա կենսացիկլի ավարտի ծախսերի միջև՝ առավելագույնս խթանելով էկո-դիզայնը: Սակայն, այն կարող է լինել վարչարարական տեսանկյունից բարդ և տնտեսապես ոչ արդյունավետ, հատկապես զանգվածային սպառման ապրանքների (օրինակ՝ փաթեթավորում) համար, որոնք թափոնի փուլում դժվար է նույնականացնել ըստ արտադրողի: Այս մոդելը կարող է նպատակահարմար լինել այնպիսի ապրանքների դեպքում, որոնք հեշտությամբ կարող են հետ հավաքվել արտադրողի կողմից (օրինակ՝ արտադրական փաթեթավորման որոշ տեսակներ), սակայն հաճախ այն արտադրողի համար ամենաճանաչատար տարբերակն է⁴:
- **Կոլեկտիվ պատասխանատվության մոդել:** Սա միջազգային պրակտիկայում ամենատարածված մոդելն է, որի դեպքում արտադրողները միավորվում են՝ իրենց ԱԸՊ պարտավորությունները համատեղ կատարելու համար: Այս մոդելի իրագործման առանցքային դերակատարը **արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունն է (ԱՊԿ)** (Producer Responsibility Organization - PRO): Արտադրողները, ԱՊԿ-ին անդամակցելով և վճարելով ԱԸՊ վճարներ, իրենց պարտավորությունների կատարումը պատվիրակում են այդ կազմակերպությանը, որն իր հերթին կազմակերպում և ֆինանսավորում է թափոնների հավաքման, տեսակավորման և վերամշակման ողջ համակարգը: Այս մոդելը թույլ է տալիս հասնել լայնամասշտաբ էֆեկտի, նվազեցնել վարչարարական բեռը յուրաքանչյուր առանձին արտադրողի համար և ստեղծել ազգային մակարդակի համակարգված լուծումներ: Հայաստանի Հանրապետության ԱԸՊ օրենսդրության նախագիծը հստակորեն

նախապատվություն է տալիս կոլեկտիվ մոդելին՝ մանրամասն սահմանելով ԱՊԿ-ների ստեղծման և գործունեության կարգը⁴:

Այսպիսով, ԱԸՊ քաղաքականությունը կառուցվում է այս գործիքների և մոդելների համադրությունից: Հայաստանի համար ընտրված մոտեցումը, ինչպես երևում է օրենսդրական նախաձեռնություններից, հիմնվում է ֆինանսական գործիքների (ԱԸՊ վճար, Դ-ՎՀ) կիրառման վրա, որոնք իրագործվելու են հիմնականում կոլեկտիվ ԱՊԿ-ների վրա հիմնված մոդելի միջոցով:

4. Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունների (ԱՊԿ) դերը

4.1. ԱՊԿ-ի սահմանումը

Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունը (ԱՊԿ), որը միջազգային գրականության մեջ հայտնի է որպես Producer Responsibility Organization (PRO), հանդիսանում է Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) կոլեկտիվ մոդելի կենտրոնական և գործառնական հենասյունը: Այն, ըստ էության, ԱԸՊ պարտավորություններ ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտների՝ արտադրողների և ներմուծողների կողմից ստեղծված կազմակերպություն է, որի հիմնական և միակ նպատակն է իր անդամների անունից համակարգել և ապահովել իրենց արտադրանքից առաջացած հատուկ թափոնների հավաքումն ու էկոլոգիապես անվտանգ գործածությունը¹: ԱՊԿ-ն հանդես է գալիս որպես ԱԸՊ սխեմաների հիմնական իրականացնող՝ վերածելով հարյուրավոր կամ հազարավոր անհատական պարտավորությունները մեկ միասնական, համակարգված և արդյունավետ գործողության³:

Իրավական տեսանկյունից, «Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը սահմանում է **ԱՊԿ-ն** որպես «արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության խմբային ձևով իրականացման նպատակով օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստեղծված կազմակերպություն: Հայաստանի Հանրապետության համար որպես ԱՊԿ-ի կազմակերպաիրավական ձև ընտրվել է **հիմնադրամը**⁴: Այս ընտրությունը հիմնավորված է միջազգային փորձով, որը ցույց է տալիս, որ շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններն առավել արդյունավետ են իրականացնում հատուկ թափոնների գործածությունը: Բացի այդ, հիմնադրամի մոդելը, համաձայն ՀՀ օրենսդրության, հնարավորություն է տալիս ապահովել առավելագույն թափանցիկություն, հաշվետվողականություն և ներառական կառավարում⁵:

ԱՊԿ-ի ստեղծման գործընթացը նախաձեռնվում է հենց արտադրողների կողմից: Որպես կանոն, ԱՊԿ-ները հիմնադրվում են տվյալ ԱԸՊ ապրանքի առնվազն երկու խոշոր արտադրողների կամ ներմուծողների կողմից: Այնուհետև, տվյալ թափոնի հոսքի համար պատասխանատու մյուս բոլոր արտադրողները պարտավոր են իրենց ԱԸՊ պարտավորությունները կատարել՝ պայմանագիր կնքելով ԱՊԿ-ի հետ և վճարելով համապատասխան ԱԸՊ վճար: Այսպիսով, ԱՊԿ-ն դառնում է միջնորդ օղակ մի կողմից՝ բազմաթիվ արտադրողների և մյուս կողմից՝ թափոնների կառավարման շղթայի մյուս դերակատարների՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, թափոն հավաքող և վերամշակող ընկերությունների միջև³:

Ամփոփելով, ԱՊԿ-ն մասնագիտացված, շահույթ չհետապնդող կառույց է, որը ստեղծվում է արտադրողների կողմից և գործում է նրանց անունից՝ կենտրոնացնելու ֆինանսական ռեսուրսներն ու փորձագիտական կարողությունները՝ ԱԸՊ օրենսդրությամբ սահմանված հավաքման և վերամշակման թիրախներին հասնելու նպատակով: Այն կոլեկտիվ գործողության միջոցով անհատական պարտավորությունները վերածում է համակարգային լուծման՝ դառնալով ԱԸՊ քաղաքականության հաջող իրագործման առանցքային նախապայմանը:

4.2. Հիմնական գործառույթները և գործառնական մանդատները

Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունը (ԱՊԿ), որպես ԱԸՊ կոլեկտիվ մոդելի առանցքային դերակատար, օժտված է գործառույթների և մանդատների լայն շրջանակով: Այս գործառույթները նպատակաուղղված են իր անդամ արտադրողների օրենսդրական պարտավորությունները կատարելուն՝ առավել ծախսարդյունավետ և շրջակա միջավայրի տեսանկյունից կայուն եղանակով: Կարևոր է ընդգծել, որ ԱՊԿ-ն իր բնույթով **կառավարիչ և համակարգող** կառույց է, այլ ոչ թե թափոնների ֆիզիկական գործածություն իրականացնող օպերատոր: Այն իր նպատակներին հասնում է՝ ֆինանսավորելով և պայմանագրային հիմունքներով ներգրավելով երրորդ անձանց՝ թափոնների կառավարման մասնագիտացված ընկերություններին¹:

Համաձայն ՀՀ օրենսդրության նախագծի և միջազգային լավագույն փորձի՝ ԱՊԿ-ի հիմնական գործառույթները և պարտավորությունները կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ.

1. Հիմնական մանդատ և իրավական պարտավորություններ

- **Թիրախների կատարման ապահովում (Նորմատիվների կատարում):** Սա ԱՊԿ-ի գոյության հիմնական նպատակն ու իրավական պարտավորությունն է: ԱՊԿ-ն

պատասխանատու է ապահովելու, որ իր անդամ արտադրողների կողմից շուկա հանված արտադրանքից գոյացած թափոնների հավաքման, վերամշակման և օգտահանման ծավալները համապատասխանեն կառավարության կողմից սահմանված տարեկան թիրախներին (նորմատիվներին)^{2,4}:

2. Ֆինանսական և վարչական գործառույթներ

- **Արտադրողների գրանցում և վճարների կառավարում:** ԱՊԿ-ն պարտավոր է պայմանագրեր կնքել իրեն դիմած բոլոր ԱԸՊ տնտեսավարող սուբյեկտների հետ՝ հավասար պայմաններով: Այն մշակում է ԱԸՊ վճարների դրույքաչափերը և կազմակերպում դրանց հավաքագրումն իր անդամներից : Այս ֆինանսական միջոցներն են, որ ապահովում են համակարգի կենսունակությունը²:
- **Ֆինանսական հոսքերի կառավարում:** Հավաքագրված ԱԸՊ վճարների հաշվին ԱՊԿ-ն ֆինանսավորում է թափոնների կառավարման ողջ շղթան: Սա ներառում է պայմանագրային հիմունքներով վճարումների կատարումը տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, թափոն հավաքող մասնավոր օպերատորներին, տեսակավորող կայաններին և վերամշակող գործարաններին՝ մատուցված ծառայությունների դիմաց^{1,4}:

3. Գործառնական և համակարգի կառուցման գործառույթներ

- **Գործառնական համակարգում և պայմանագրերի կնքում:** ԱՊԿ-ն կազմակերպում է հատուկ թափոնների տեսակավորված հավաքումը և հետագա գործածությունը՝ պայմանագրեր կնքելով համապատասխան լիցենզիա ունեցող երրորդ անձանց հետ: Այն մշակում է օպերատորների համար տեխնիկական պահանջներ և վերահսկում դրանց կատարումը⁴:
- **Ենթակառուցվածքների զարգացում:** ԱՊԿ-ի երկարաժամկետ և ռազմավարական գործառույթներից է հատուկ թափոնների գործածության համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների և կարողությունների ստեղծմանն ու զարգացմանն աջակցելը : Սա կարող է ներառել ներդրումներ տեսակավորման նոր գծերի ստեղծման կամ համայնքներին տեսակավորման համար նախատեսված աղբարկղերի տրամադրման մեջ⁴:
- **Խրախուսման և վերադարձի համակարգերի կառավարում:** ԱՊԿ-ն իրավասու է մշակել և իրականացնել թափոնների վերադարձը խրախուսող միջոցառումներ, այդ թվում՝ ստեղծել և կառավարել դեպոզիտային հետվերադարձի համակարգեր (ՌՎՀ)⁴:

4. Հաշվետվողականության և հանրային ներգրավվածության գործառույթներ

- **Հաշվետվողականություն և թափանցիկություն:** ԱՊԿ-ն պարտավոր է լինել թափանցիկ և հաշվետու: Այն պարբերաբար հաշվետվություններ է ներկայացնում լիազոր պետական մարմնին՝ թիրախների կատարման վերաբերյալ: Բացի այդ, ԱՊԿ-ն պարտավոր է ապահովել իր գործունեության տարեկան պարտադիր ֆինանսական և տեխնիկական աուդիտի անցկացումը և արդյունքների հրապարակումը⁴:
- **Հանրային իրազեկում և կրթություն:** Համակարգի հաջողության համար կենսական նշանակություն ունի հանրության մասնակցությունը: Այդ իսկ պատճառով ԱՊԿ-ի կարևորագույն գործառնություններից է հասարակության իրազեկվածության բարձրացումը, տեղեկատվական արշավների և շրջակա միջավայրի կրթական ծրագրերի իրականացումը՝ բնակչությանը թափոնների տեսակավորման կանոններին և կարևորությանը ծանոթացնելու նպատակով⁴:
- **Աջակցություն հետազոտություններին և նորարարություններին:** Առաջադեմ ԱՊԿ-ները նաև նպաստում են ոլորտի զարգացմանը՝ աջակցելով թափոնների կառավարման ոլորտում իրականացվող հետազոտություններին և նորարարական լուծումների ներդրմանը^{1,2}:

Ամփոփելով՝ ԱՊԿ-ի մանդատը բազմակողմանի է՝ ընդգրկելով իրավական, ֆինանսական, գործառնական և սոցիալական պատասխանատվության լայն շրջանակ: Նրա հաջողությունը կախված է բոլոր շահառուների՝ արտադրողների, պետական մարմինների, թափոնների կառավարման օպերատորների և հանրության միջև արդյունավետ համագործակցություն կառուցելու կարողությունից:

4.3. ԱՊԿ-ի կառավարման մոդելները. մենաշնորհն ընդդեմ մրցակցության

Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունների (ԱՊԿ) վրա հիմնված կոլեկտիվ համակարգի նախագծման հարցում առանցքային քաղաքական որոշումներից մեկը կառավարման մոդելի ընտրությունն է: Միջազգային պրակտիկայում ձևավորվել է երկու հիմնական մոտեցում՝ **մենաշնորհային (մեկ ԱՊԿ-ի վրա հիմնված)** և **մրցակցային (բազմաթիվ ԱՊԿ-ների վրա հիմնված)** մոդելներ: Այս ընտրությունը պարունակում է էական փոխազդեցություն կենտրոնացված կառավարման արդյունավետության և շուկայական մրցակցության կողմից խթանվող նորարարության միջև: Յուրաքանչյուր մոդել ունի իր առավելություններն ու թերությունները, որոնց վերլուծությունը թույլ է տալիս հասկանալ Հայաստանի Հանրապետության համար ընտրված մոտեցման հիմնավորումները¹:

1. Մենաշնորհային մոդել

Այս մոդելի դեպքում պետությունը յուրաքանչյուր հատուկ թափոնի խմբի (օրինակ՝ բոլոր տեսակի փաթեթավորում) կառավարման համար լիցենզիա կամ թույլտվություն է տրամադրում **մեկ ԱՊԿ-ի**: Այդ կազմակերպությունը ստանում է տվյալ ոլորտում գործելու բացառիկ իրավունք՝ դառնալով բոլոր պարտավորեցված արտադրողների համար միակ գործընկերը: Այս մոդելը կիրառվում է ԵՄ մի շարք երկրներում, ինչպիսիք են Բելգիան և Իտալիան¹²:

- **Առավելություններ:**

- **Տնտեսական արդյունավետություն:** Մասշտաբայնության շնորհիվ վարչական ծախսերը նվազում են, քանի որ չկան կրկնվող գործառույթներ (մարքեթինգ, առանձին կառավարման համակարգեր)¹:
- **Պարզություն և վերահսկելիություն:** Համակարգը պարզ է ինչպես արտադրողների, այնպես էլ պետական մարմինների համար: Պետության համար զգալիորեն հեշտ է իրականացնել մեկ կազմակերպության գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն և մշտադիտարկում, ինչը նվազեցնում է «անբարեխիղճ» տնտեսավարողների ռիսկերը¹:
- **Համընդհանուր ծածկույթ:** Մենաշնորհային ԱՊԿ-ն պարտավոր է ծառայություններ մատուցել ամբողջ երկրի տարածքում՝ բացառելով այն ռիսկը, երբ սպասարկվում են միայն առավել շահութաբեր կամ հեշտ հասանելի տարածքները: Սա կոչվում է «Cherry-picking»¹:

- **Թերություններ:**

- **Մրցակցության բացակայություն:** Առանց մրցակցային ճնշման՝ ԱՊԿ-ն կարող է սահմանել ոչ մրցակցային և բարձր ԱԸՊ վճարներ, քանի որ արտադրողները այլընտրանք չունեն¹:
- **Շուկայական իշխանության չարաշահում:** Մենաշնորհային դիրքը կարող է հանգեցնել անարդյունավետության, քանի որ ԱՊԿ-ն նվազ խթաններ ունի նորարարություններ ներդնելու կամ ծախսերը կրճատելու համար: Այն կարող է նաև իր պայմանները թելադրել թափոնների գործաձույթամբ զբաղվող կազմակերպություններին¹:

2. Մրցակցային մոդել

Այս մոդելի դեպքում միևնույն թափոնի հոսքի կառավարման համար պետությունը թույլտվություն է տալիս **մի քանի ԱՊԿ-ների**, որոնք մրցակցում են միմյանց հետ՝ արտադրողներին որպես անդամ ներգրավելու համար: Արտադրողն ազատ է ընտրելու, թե որ ԱՊԿ-ի հետ կնքի պայմանագիր: Այս մոդելը տարածված է Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Իսպանիայում և մի շարք այլ երկրներում¹²:

● **Առավելությունները:**

- **Ծախսերի արդյունավետություն արտադրողների համար:** ԱՊԿ-ների միջև մրցակցությունը կարող է հանգեցնել ԱԸՊ վճարների նվազմանը և ծառայությունների որակի բարձրացմանը¹:
- **Նորարարություն և ճկունություն:** Ծուկայում մնալու համար ԱՊԿ-ները շահագրգռված են լինում որդեգրել առավել ծախսարդյունավետ և նորարարական լուծումներ թափոնների կառավարման համար¹:
- **Արտադրողների ազդեցության մեծացում:** Արտադրողներն ունեն ավելի մեծ ազդեցություն ԱՊԿ-ների վրա, քանի որ կարող են փոխել իրենց գործընկերոջը, եթե դժգոհ են ծառայություններից կամ վճարներից¹:

● **Թերությունները:**

- **Վարչարարության բարդացում և ծախսերի աճ:** Բազմաթիվ ԱՊԿ-ների առկայությունը հանգեցնում է վարչական գործառույթների կրկնության, ինչը կարող է բարձրացնել համակարգի ընդհանուր ծախսերը: Պետական վերահսկողությունը նույնպես դառնում է ավելի բարդ և ռեսուրսատար¹:
- **«Cherry-picking»-ի ռիսկ:** ԱՊԿ-ները կարող են կենտրոնանալ միայն տնտեսապես առավել շահավետ թափոնների կամ խիտ բնակեցված տարածքների վրա՝ անտեսելով գյուղական կամ դժվարամատչելի համայնքները¹:
- **«Անբարեխիղճ» տնտեսավարողների բարձր ռիսկ:** Պետության համար ավելի դժվար է հետևել, թե որ արտադրողը որ ԱՊԿ-ի հետ է պայմանագիր կնքել, ինչը մեծացնում է պարտավորություններից խուսափելու հավանականությունը¹:

Հայաստանի համար ընտրված մոդելը և դրա հիմնավորումը

Հաշվի առնելով վերոնշյալ առավելություններն ու թերությունները՝ Հայաստանի Հանրապետության ԱԸՊ օրենսդրության նախագիծը նախապատվությունը տվել է **մենաշնորհային մոդելին**: Նախագծով հստակ սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր հատուկ թափոնի խմբի համար լիազոր մարմնի կողմից տրամադրվելու է **մեկ** թույլտվություն⁵:

Այս ընտրությունը հիմնավորվում է մի քանի գործնական նկատառումներով, որոնք բխում են Հայաստանի առանձնահատկություններից.

1. **Երկրի փոքր տարածքը և շուկայի ծավալը:**
2. **Խոշոր արտադրողների համեմատաբար ոչ մեծ թիվը:**
3. **Մեկ ԱՊԿ-ի նկատմամբ պետական վերահսկողության հեշտությունը**¹²:

Միջազգային փորձագետների գնահատմամբ, ԱԸՊ համակարգի ներդրման սկզբնական, առավել կարևոր փուլում մենաշնորհային մոդելը Հայաստանի համար առավել նպատակահարմար է: Այն թույլ կտա ապահովել առավել արդյունավետ վերահսկողություն և նվազագույնի հասցնել «անբարեխիղճ» տնտեսվարողների կողմից համակարգից դուրս մնալու ռիսկերը: Այսպիսով, Հայաստանի ընտրած մոտեցումը պրագմատիկ է՝ առաջնահերթությունը տալով համակարգի կայացման փուլում կառավարելիությանը, թափանցիկությանը և համընդհանուր ընդգրկմանը:

4.4. ԱՊԿ-ների հաջողության կարևորագույն գործոնները և մարտահրավերները

Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպության (ԱՊԿ) ստեղծումը դեռևս չի երաշխավորում ԱԸՊ համակարգի հաջողությունը: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ԱՊԿ-ների արդյունավետությունը կախված է մի շարք կարևորագույն գործոնների համադրությունից, որոնք ապահովում են դրանց կայուն, թափանցիկ և նպատակային գործունեությունը: Միևնույն ժամանակ, ԱՊԿ-ները բախվում են մի շարք տիպիկ մարտահրավերների, որոնք կարող են խաթարել համակարգի ֆինանսական կայունությունն ու արդյունավետությունը: Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության նախագիծը, հիմնվելով այս միջազգային դասերի վրա, փորձում է ներդնել մի շարք մեխանիզմներ՝ ռիսկերը մեղմելու և հաջողության գործոններն ամրապնդելու համար:

1. Հաջողության կարևորագույն գործոնները

- **Թափանցիկ և հաշվետու կառավարում**^{4,5}: Սա ԱՊԿ-ի հաջողության բացարձակ նախապայմանն է: Քանի որ ԱՊԿ-ները կառավարում են զգալի ֆինանսական հոսքեր և ազդեցություն ունեն տնտեսության մի ամբողջ ճյուղի վրա, դրանց գործունեությունը պետք է լինի առավելագույնս թափանցիկ: ՀՀ օրենսդրության նախագիծը և միջազգային լավագույն փորձը սահմանում են մի քանի հիմնական մեխանիզմներ.
 - **Պարտադիր աուդիտներ**: ԱՊԿ-ները պարտավոր են անցնել տարեկան ֆինանսական և տեխնիկական աուդիտներ՝ իրենց գործունեության օրինականությունն ու արդյունավետությունը հաստատելու համար:
 - **Տեղեկատվության հրապարակայնություն**: ԱՊԿ-ները պարտավոր են հրապարակել իրենց գործունեությանն առնչվող կարևորագույն տեղեկատվությունը, ներառյալ ԱԸՊ վճարների դրույքաչափերը, կառավարման խորհրդի որոշումները, տարեկան հաշվետվությունները և աուդիտի եզրակացությունները:

- **Ֆինանսական երաշխիքներ:** Համակարգի կայունությունն ապահովելու նպատակով ԱՊԿ-ները պարտավոր են տրամադրել ֆինանսական երաշխիք, որը կծածկի հնարավոր տուգանքները՝ սահմանված թիրախները չկատարելու դեպքում¹²:
- **Արդյունավետ գործառնական ներգրավվածություն¹²:** Հաջողակ ԱՊԿ-ն պասիվ ֆոնդ հավաքագրող չէ, այլ ակտիվ համակարգ կառուցող: Սա ենթադրում է.
 - **Ներդրումներ ենթակառուցվածքներում:** ԱՊԿ-ները պետք է ակտիվորեն ներդրումներ կատարեն հավաքման, տեսակավորման և վերամշակման ենթակառուցվածքների ստեղծման և արդիականացման գործում:
 - **Ամուր պայմանագրային հարաբերություններ:** ԱՊԿ-ն պետք է երկարաժամկետ և հստակ պայմանագրեր կնքի թափոնների կառավարման օպերատորների հետ՝ սահմանելով տեխնիկական պահանջներ, որակի չափանիշներ և ծախսերի հաշվարկման թափանցիկ մեխանիզմներ :
- **Արդար և նպատակային ֆինանսական կառավարում¹²:**
 - **Նպատակային հատկացման (earmarking) սկզբունք:** Կենսականորեն կարևոր է, որ արտադրողներից հավաքագրված բոլոր ԱԸՊ վճարները ուղղվեն բացառապես թափոնների կառավարման համակարգի ֆինանսավորմանը և չօգտագործվեն որպես ընդհանուր բյուջետային մուտք:
 - **Զուտ ծախսի (net cost) սկզբունք:** ԱԸՊ վճարները պետք է ծածկեն միայն թափոնների կառավարման անհրաժեշտ ծախսերը՝ հաշվի առնելով երկրորդային հումքի վաճառքից ստացված եկամուտները:

2. Հիմնական մարտահրավերները

- **«Անբարեխիղճ» տնտեսվարողներ (Free-riding)¹²:** Սա ԱԸՊ համակարգերի ամենատարածված և լուրջ մարտահրավերներից է: «Անբարեխիղճ» են համարվում այն արտադրողները կամ ներմուծողները, որոնք շուկա են հանում ԱԸՊ ապրանքներ, սակայն խուսափում են ԱՊԿ-ում գրանցվելու և ԱԸՊ վճարներ կատարելու իրենց օրենսդրական պարտավորությունից: Սա ոչ միայն խաթարում է համակարգի ֆինանսական կայունությունը, այլև ստեղծում է անբարեխիղճ մրցակցություն օրինապահ արտադրողների համար: Այս ռիսկը հատկապես մեծ է էլեկտրոնային առևտրի և հեռավար վաճառքների դեպքում: Այս մարտահրավերի դիմագրավման հիմնական գործիքը պետական վերահսկողության արդյունավետ համակարգն է, ներառյալ՝ արտադրողների ազգային ռեեստրի ստեղծումը:
- **Թափանցիկության պակաս և «Cherry-Picking»¹²:** Նույնիսկ կայացած համակարգերում թափանցիկությունը կարող է մնալ մարտահրավեր, երբ ԱՊԿ-ները չեն հրապարակում իրենց վճարների կառուցվածքը կամ ֆինանսական

հաշվետվությունները: Մրցակցային մոդելներում առկա է նաև «cherry-picking»-ի ռիսկը, երբ ԱՊԿ-ները կենտրոնանում են միայն տնտեսապես շահավետ թափոնների (օրինակ՝ այլումին) կամ հեշտ սպասարկվող խիտ բնակեցված քաղաքների վրա՝ անտեսելով ավելի ցածր արժեք ունեցող թափոններն ու գյուղական համայնքները :

- **Հանրության մասնակցության ապահովում¹²:** Ցանկացած տեսակավորված հավաքման համակարգի հաջողությունը ուղղակիորեն կախված է բնակչության ակտիվ և, որ ամենակարևորն է, ճիշտ մասնակցությունից: ԱՊԿ-ի համար լրջագույն մարտահրավեր է մշակել և իրականացնել երկարաժամկետ, արդյունավետ հանրային իրազեկման արշավներ, որոնք կհանգեցնեն վարքագծի իրական փոփոխության: Առանց դրա, հավաքված նյութը կարող է լինել աղտոտված և ցածր որակի, ինչը կզրոյացնի համակարգի ջանքերը:

Ամփոփելով՝ ԱՊԿ-ի հաջող գործունեությունը պահանջում է ուժեղ կառավարման, ֆինանսական թափանցիկության և ակտիվ գործառնական ներգրավվածության համադրություն: Հայաստանի օրենսդրական նախաձեռնությունը ցույց է տալիս այս միջազգային դասերի իմացություն՝ նախատեսելով աուդիտի, հրապարակայնության, ֆինանսական երաշխիքների մեխանիզմներ և ընտրելով կառավարման այնպիսի մոդել, որը նպատակ ունի պարզեցնել վերահսկողությունը համակարգի կայացման սկզբնական փուլում:

5. Եվրոպական միության ԱԸՊ շրջանակը

5.1. ԵՄ օրենսդրական կառուցվածքը՝ հասուն շրջանաձև տնտեսության

Եվրոպական միությունն ունի թափոնների կառավարման և շրջանաձև տնտեսությանն անցման աշխարհի ամենահամապարփակ, բազմաշերտ և հասուն օրենսդրական դաշտը¹²: Այն մեկ միասնական օրենք չէ, այլ իրավական ակտերի բարդ «ճարտարապետություն»՝ կառուցված միմյանց հետ փոխկապակցված դիրեկտիվների և, վերջին շրջանում, կանոնակարգերի վրա: Այս կառուցվածքի հիմնական նպատակն է ԵՄ անդամ բոլոր պետություններին տանել գծային տնտեսությունից դեպի շրջանաձև տնտեսություն, և այս անցման գործում Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվությունը (ԱԸՊ) հանդիսանում է առանցքային քաղաքական գործիքներից մեկը: Հայաստանի Հանրապետության համար, որը Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի (ՀԸԳՀ) շրջանակներում ստանձնել է ԵՄ օրենսդրությանը մոտարկման պարտավորություն⁵, այս կառուցվածքի ուսումնասիրությունը կենսական նշանակություն ունի:

Օրենսդրական հիմքը. Թափոնների շրջանակային դիրեկտիվ (WFD)

ԵՄ թափոնների քաղաքականության անկյունաքարը **Թափոնների շրջանակային դիրեկտիվն է (Waste Framework Directive, 2008/98/EC)^{9,12}**: Այս հիմնարար փաստաթուղթը սահմանում է թափոնների կառավարման հիմնական հասկացություններն ու սկզբունքները, որոնցից ամենակարևորը թափոնների կառավարման հիերարխիայի իրավական ամրագրումն է: ԱԸՊ-ի տեսանկյունից, սակայն, ամենաէական զարգացումը տեղի ունեցավ 2018 թվականին դիրեկտիվի վերանայման արդյունքում, երբ ընդունվեց դրա **8ա հոդվածը**:

Այս հոդվածը հեղափոխական էր, քանի որ այն առաջին անգամ սահմանեց ԵՄ ամբողջ տարածքում գործող ԱԸՊ բոլոր սխեմաների համար **պարտադիր նվազագույն ընդհանուր պահանջներ¹²**: Այս քայլի նպատակն էր ներդաշնակեցնել անդամ երկրներում գործող բազմաթիվ և տարաբնույթ սխեմաները՝ բարձրացնելով դրանց թափանցիկությունը, կառավարման որակը և ծախսարդյունավետությունը: Դիրեկտիվը նաև պարտավորեցրեց անդամ պետություններին մինչև 2023 թվականի հունվարի 5-ը իրենց՝ մինչ այդ գործող ԱԸՊ սխեմաները համապատասխանեցնել 8ա հոդվածի նոր պահանջներին:

Հատուկ դիրեկտիվներ՝ թափոնների առանցքային հոսքերի համար

Թափոնների շրջանակային դիրեկտիվի սահմանած ընդհանուր սկզբունքների հիման վրա ԵՄ-ն մշակել է մի շարք «դուստր» դիրեկտիվներ, որոնք մանրամասն կարգավորում են թափոնների առանձին, հատկապես մեծ ծավալ կազմող կամ վտանգավոր հոսքերը: Դրանցից են.

1. **Փաթեթավորում և փաթեթավորման թափոններ¹²**: Սկզբնապես այս ոլորտը կարգավորվում էր **Փաթեթավորման և փաթեթավորման թափոնների դիրեկտիվով (PPWD, 94/62/EC)**, որը սահմանում էր վերամշակման բարձր թիրախներ և պարտավորեցնում էր բոլոր անդամ պետություններին մինչև 2024 թվականի դեկտեմբերի 31-ը ներդնել ԱԸՊ սխեմաներ բոլոր տեսակի փաթեթավորման համար: 2024 թվականի վերջին տեղի ունեցավ զգալի զարգացում. ԵՄ-ն ընդունեց **Փաթեթավորման և փաթեթավորման թափոնների կանոնակարգը (PPWR)**, որն ուժի մեջ է մտնում 2025 թվականին: Դիրեկտիվից կանոնակարգի անցումը սկզբունքային նշանակություն ունի, քանի որ կանոնակարգի դրույթները ուղղակիորեն և միատեսակ կիրառելի են բոլոր անդամ երկրներում՝ ապահովելով առավել խոր ներդաշնակեցում:
2. **Այլ կարևոր հոսքեր¹**: ԱԸՊ սկզբունքը տարածվում է նաև թափոնների մի շարք այլ կարևոր հոսքերի վրա, որոնք կարգավորվում են առանձին դիրեկտիվներով .
 - **Էլեկտրական և էլեկտրոնային սարքավորումների թափոնների (WEEE) դիրեկտիվ,**
 - **Մարտկոցների և կուտակիչների դիրեկտիվ,**

○ **Շահագործումից դուրս եկած տրանսպորտային միջոցների (ELV) դիրեկտիվ:**

Ամփոփելով՝ ԵՄ օրենսդրական ճարտարապետությունը բազմամակարդակ համակարգ է, որտեղ Թ-ափոնների շրջանակային դիրեկտիվը սահմանում է ընդհանուր սկզբունքները, իսկ առանձին դիրեկտիվներն ու կանոնակարգերը մանրամասնում են դրանց կիրառումը թափոնների կոնկրետ հոսքերի նկատմամբ: Չնայած այս համակարգված մոտեցմանը, անդամ պետությունների ազգային համակարգերի միջև դեռևս առկա են զգալի տարբերություններ : Այնուամենայնիվ, այս ամուր իրավական հենքն է, որ թույլ է տվել Եվրոպայում լայնորեն կիրառել «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը և դարձել է այն միջազգային չափանիշը, որին ձգտում է ներդաշնակվել Հայաստանը՝ կատարելով ՀԸԳՀ-ով ստանձնած իր պարտավորությունները:

5.2. Իրականացումը և արդյունավետությունը

Եվրոպական միության օրենսդրության իրական արդյունավետությունը գնահատվում է դրա գործնական կիրառման և թափոնների առանցքային հոսքերում գրանցված արդյունքների վերլուծության միջոցով: Քանի որ ԵՄ մոտեցումը հիմնականում հիմնված է դիրեկտիվների վրա, որոնք սահմանում են ընդհանուր նպատակներ, դրանց իրականացումը թողնվել է անդամ պետությունների հայեցողությանը: Սա հանգեցրել է ազգային ԱԸՊ սխեմաների զգալի բազմազանության և, հետևաբար, արդյունավետության տարբեր մակարդակների: Ստորև քննության են առնվում ԱԸՊ-ի կիրառման արդյունքները թափոնների երկու ամենանշանակալի և լայնորեն կարգավորվող հոսքերում՝ փաթեթավորում և էլեկտրական ու էլեկտրոնային սարքավորումների թափոններ (ԷԷՍԹ):

5.2.1. Փաթեթավորում և փաթեթավորման թափոններ

Փաթեթավորման թափոնները պատմականորեն եղել են ԱԸՊ քաղաքականության առաջնային թիրախը, ինչը պայմանավորված է դրանց հսկայական ծավալով¹: Դրանք կազմում են կոշտ կենցաղային թափոնների մոտ 30%-ը՝ ըստ քաշի, և 50%-ը՝ ըստ ծավալի: Այդ իսկ պատճառով, չնայած կառավարման բարդությանը, շատ երկրներ, ներառյալ ԵՄ անդամ պետությունները, ԱԸՊ համակարգերի ներդրումը սկսել են հենց այս հոսքից: Ներկայումս ԱԸՊ սխեմաներ փաթեթավորման համար գործում են ԵՄ 24 անդամ երկրներում:

Արդյունավետությունը և հաջողության օրինակները¹²: ԵՄ մակարդակով փաթեթավորման թափոնների համար ԱԸՊ համակարգերի ներդրումը տվել է տեսանելի արդյունքներ: 2022 թվականի դրությամբ ԵՄ-ում փաթեթավորման թափոնների վերամշակման միջին ցուցանիշը

կազմել է 65.4%: Այս հաշտության լավագույն օրինակներից է Բելգիան, որը համարվում է Եվրոպայում փաթեթավորման թափոնների վերամշակման ամենաբարձր ցուցանիշն ունեցող երկիրը: Երկրում գործում է երկու մասնագիտացված ԱՊԿ՝ մեկը սպառողական փաթեթավորման համար (Fostplus), մյուսը՝ առևտրային և արդյունաբերական (Valipac): Այս համակարգի շնորհիվ 2023 թվականին վերամշակվել է կենցաղային փաթեթավորման 97%-ը, իսկ 2022 թվականին՝ առևտրային և արդյունաբերական փաթեթավորման 90.3%-ը: 2020 թվականին միայն սպառողական փաթեթավորման վերամշակման ծավալը կազմել է 764,122 տոննա կամ շուկա հանվածի 94.9%-ը :

Մարտահրավերներ և անհամաչափություն: Չնայած ընդհանուր առաջընթացին՝ իրականացման մակարդակը ԵՄ-ում միատարր չէ: Եվրոպական հանձնաժողովի 2023 թվականի «Վաղ նախագաղափարային զեկույցի» համաձայն՝ ԵՄ 10 անդամ պետություն գտնվում է 2025 թվականի համար սահմանված՝ փաթեթավորման թափոնների 65% վերամշակման թիրախը չկատարելու ռիսկի տակ: Ցածր արդյունավետության օրինակ է Հունգարիան, որտեղ 2022 թվականին վերամշակման ցուցանիշը կազմել է ընդամենը 42.2%: Բացի այդ, 2024 թվականի վերջի դրությամբ շատ անդամ պետությունների համար նոր մարտահրավեր է դարձել առևտրային և արդյունաբերական փաթեթավորման համար ԱԸՊ սխեմաների ստեղծումը¹²:

5.2.2. Էլեկտրական և էլեկտրոնային սարքավորումների թափոններ (ԷԷՍԹ)

Էլեկտրական և էլեկտրոնային սարքավորումների թափոնները (ԷԷՍԹ) համարվում են թափոնների առավել բարդ և առաջնահերթ հոսքերից մեկը՝ պայմանավորված ինչպես դրանցում առկա վտանգավոր նյութերով (օրինակ՝ սնդիկ, կապար), այնպես էլ արժեքավոր երկրորդային հումքով (թանկարժեք մետաղներ): ԵՄ 25 անդամ պետություններում սահմանվել են ԱԸՊ սխեմաներ՝ ԷԷՍԹ-ի կառավարման համար:

Արդյունավետությունը և առաջընթացը: ԵՄ-ում ԷԷՍԹ-ի կառավարման արդյունավետությունը գնահատվում է հավաքման ցուցանիշով: 2020 թվականին ԵՄ-ում հավաքման միջին ցուցանիշը կազմել է շուկա հանված սարքավորումների քաշի 45.9%-ը: Թեև այս ցուցանիշը կարող է ցածր թվալ, այն, այնուամենայնիվ, ներկայացնում է զգալի առաջընթաց: Այս թիվը գրեթե երկու անգամ բարձր է 2006 թվականի ցուցանիշից, որը կազմում էր ընդամենը 23%: Սա վկայում է այն մասին, որ ԱԸՊ համակարգի երկարաժամկետ և հետևողական կիրառումը տալիս է չափելի դրական արդյունքներ՝ ստեղծելով ԷԷՍԹ-ի հավաքման և վերամշակման մասնագիտացված արդյունաբերություն¹:

Մարտահրավերներ: Չնայած գրանցված առաջընթացին, ԷԷՍԹ-ի ոլորտը շարունակում է բախվել լուրջ մարտահրավերների: 45.9% հավաքման ցուցանիշը նշանակում է, որ ԷԷՍԹ-ի կեսից ավելին դուրս է մնում պաշտոնական հավաքման համակարգերից՝ կա՛մ կուտակվելով

տնային տնտեսություններում, կա՛մ ապօրինի կերպով հայտնվելով կենցաղային ընդհանուր աղբի մեջ: Հատկապես խնդրահարույց է փոքր էլեկտրոնիկայի հավաքումը: Ինչպես և փաթեթավորման դեպքում, այս ոլորտում ևս սուր են մնում այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են «անբարեխիղճ տնտեսավարողները» (free-riding), հատկապես առցանց առևտրի պարագայում, և ԱՊԿ-ների կողմից հավաքագրված ֆինանսական միջոցների ծախսման թափանցիկության ապահովումը¹:

5.3. Հաջողություններ, ընթացիկ մարտահրավերներ և ԵՄ ԱԸՊ քաղաքականությանն ապագան

Եվրոպական միությունում Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) համակարգերի տասնամյակների կիրառումը թույլ է տալիս ձևավորել բազմակողմանի պատկերացում դրա ձեռքբերումների, կառուցվածքային թերությունների և զարգացման հետագա ուղղությունների վերաբերյալ: ԵՄ փորձը ոչ միայն ցուցադրում է ԱԸՊ-ի՝ որպես բնապահպանական քաղաքականության գործիքի, փոխակերպիչ ներուժը, այլև ընդգծում է այն մարտահրավերները, որոնք անխուսափելիորեն առաջանում են նման բարդ համակարգի կիրարկման ընթացքում¹²:

1. Հաջողությունները

ԵՄ-ում ԱԸՊ քաղաքականության ամենաէական հաջողությունը թափոնների հիմնական հոսքերի հավաքման և վերամշակման ցուցանիշների չափելի և կայուն աճն է: Այս քաղաքականությունը հանդիսացել է այն ֆինանսական և կազմակերպչական շարժիչը, որը թույլ է տվել զգալի ծավալի թափոններ շեղել աղբավայրերից և ուղղել դեպի վերամշակում:

- **Վերամշակման ցուցանիշների կտրուկ աճ:** Փաթեթավորման ոլորտում ԵՄ-ում վերամշակման միջին ցուցանիշը հասել է շուրջ 65%-ի, իսկ առաջատար երկրներում, ինչպիսին Բելգիան է, այն գերազանցում է 90%-ը ինչպես կենցաղային, այնպես էլ առևտրային փաթեթավորման համար: Էլեկտրական և էլեկտրոնային սարքավորումների թափոնների (ԷԷՄԹ) ոլորտում հավաքման ցուցանիշը 2006 թվականի 23%-ից 2020 թվականին հասել է գրեթե 46%-ի՝ գրեթե կրկնապատկվելով:
- **Ենթակառուցվածքների և տնտեսության զարգացում:** ԱԸՊ վճարներից գոյացած ֆինանսական միջոցները խթանել են Եվրոպայում հավաքման, տեսակավորման և վերամշակման միլիարդավոր եվրոների արդյունաբերության ստեղծումը:
- **Քաղաքականության համաշխարհային չափանիշի սահմանում:** ԵՄ-ի ԱԸՊ շրջանակը դարձել է գլոբալ չափորոշիչ, որն ազդեցություն է ունեցել աշխարհի

բազմաթիվ երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի, բնապահպանական քաղաքականության վրա:

2. Ընթացիկ մարտահրավերները

Չնայած գրանցված հաջողություններին՝ ԵՄ ԱԸՊ համակարգը բախվում է մի շարք կառուցվածքային մարտահրավերների, որոնք խոչընդոտում են դրա ներուժի լիարժեք իրացմանը:

- **Համակարգերի բազմազանություն և ներդաշնակեցման պակաս:** Քանի որ ԵՄ օրենսդրությունը հիմնականում կազմված է դիրեկտիվներից, անդամ պետությունները մշակել են իրենց ազգային ԱԸՊ մոդելները: Սա հանգեցրել է համակարգերի մեծ բազմազանության («heterogeneous way»), ինչը դժվարացնում է դրանց համեմատական վերլուծությունը և բարդություններ է ստեղծում մի քանի շուկաներում գործող արտադրողների համար :
- **Արդյունավետության անհամաչափություն:** Առկա է մեծ անջրպետ առաջատար երկրների և այն պետությունների միջև, որոնք հետ են մնում սահմանված թիրախներից: Ըստ Եվրոպական հանձնաժողովի՝ 10 անդամ պետություն գտնվում է 2025 թվականի համար սահմանված փաթեթավորման վերամշակման թիրախները չկատարելու ռիսկի տակ:
- **Թափանցիկության և կառավարման խնդիրներ:** Շատ համակարգերում թափանցիկությունը մնում է մարտահրավեր՝ կապված ԱՊԿ-ների կողմից սահմանվող վճարների և դրանց ծախսման անհստակության հետ: Մրցակցային մոդելներում առկա է նաև «cherry-picking»-ի ռիսկը, երբ ԱՊԿ-ները կենտրոնանում են միայն շահութաբեր թափոնների վրա:
- **«Անբարեխիղճ» տնտեսվարողներ (Free-riding):** Համակարգի ֆինանսական կայունության համար մշտական սպառնալիք է այն արտադրողների գործունեությունը, որոնք խուսափում են իրենց ԱԸՊ պարտավորություններից: Այս խնդիրը հատկապես սրվել է էլեկտրոնային առևտրի և հեռավար վաճառքների աճի հետ¹²:

3. ԵՄ ԱԸՊ քաղաքականության ապագան¹²

ԵՄ ԱԸՊ քաղաքականության ապագան ձևավորվում է՝ ի պատասխան այս մարտահրավերների և շրջանաձև տնտեսությանն անցումը խորացնելու նպատակով: Հիմնական զարգացումները հետևյալն են.

- **Ավելի խոր ներդաշնակեցում:** Փաթեթավորման ոլորտում դիրեկտիվից (PPWD) անցումը կանոնակարգի (PPWR) վկայում է ԵՄ հստակ մտադրության մասին՝ խստացնել և ներդաշնակեցնել կանոնները միասնական շուկայում :
- **Նոր, ավելի խիստ պահանջներ:** Նոր օրենսդրությունը բարձրացնում է նշանողը: Օրինակ, ըստ PPWR-ի, մինչև 2035 թվականը փաթեթավորումը պետք է լինի ոչ միայն տեսականորեն վերամշակելի, այլև **վերամշակվի գործնականում և մեծ մասշտաբով (recyclable at scale):** Սա պահանջելու է ենթակառուցվածքների զգալի արդիականացում, որը պետք է ֆինանսավորվի ԱԸՊ վճարների հաշվին:
- **Համակարգի ամրապնդում:** Ապագա քաղաքականությունը կենտրոնանալու է առկա խնդիրների լուծման վրա: Սա ներառում է ԱԸՊ վճարների **նպատակային հատկացման (earmarking) սկզբունքի** իրավական ամրագրումը, որպեսզի դրանք չօգտագործվեն որպես ընդհանուր հարկ, **Էկո-մոդուլյացիայի կանոնների** ներդաշնակեցումը և **ԱԸՊ ազգային ռեսուրսների** պարտադիր ստեղծումը՝ «անբարեխիղճ տնտեսվարողների» դեմ պայքարելու համար:

Ամփոփելով՝ ԵՄ-ի ԱԸՊ քաղաքականության զարգացումը շարունակական գործընթաց է: Հաջողությամբ հաստատելով վերամշակումը որպես աղբավայրերին իրատեսական այլընտրանք՝ ԵՄ-ն այժմ իր ուշադրությունը տեղափոխում է դեպի ավելի բարդ խնդիրներ՝ համակարգերի ներդաշնակեցում, իրական վերամշակման ապահովում և արտադրության սկզբնական փուլում՝ նախագծման վրա ազդեցություն: Այս փորձը անգնահատելի դաս է այնպիսի երկրների համար, ինչպիսին Հայաստանն է, որոնք կանգնած են այս ճանապարհի սկզբում:

6. Հայաստանի Հանրապետության ԱԸՊ օրենքի նախագիծը

6.1. Համատեքստ. Թափոնների կառավարման ներկա իրավիճակը Հայաստանում

Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) մասին օրենսդրության ներդրման հրամայականը և դրա կառուցվածքային առանձնահատկությունները լիարժեք ընկալելու համար անհրաժեշտ է նախևառաջ իրականացնել Հայաստանի Հանրապետությունում մինչև բարեփոխումների այս փուլը ձևավորված թափոնների կառավարման համակարգի համապարփակ վերլուծություն: Երկրում գործող համակարգը երկար տարիներ բնութագրվել է գծային, ոչ կայուն մոդելով, որը հիմնված է հավաքման և հեռացման պարզունակ սկզբունքի վրա՝ ստեղծելով մի շարք խորքային շրջակա միջավայրի, տնտեսական և սոցիալական մարտահրավերներ, որոնց լուծմանն էլ ուղղված է ԱԸՊ ինստիտուտը:

Հայաստանի բնակավայրերում տարեկան առաջանում է շուրջ 700,000 տոննա կոշտ կենցաղային թափոն: Այլ գնահատականներով այդ թիվը կազմում է 688,937 տոննա: Այս հսկայական ծավալի կառավարման հիմնական եղանակը դրանց տեղադրումն է շահագործվող շուրջ 300 աղբավայրերում⁷: Առավել մտահոգիչ է այն հանգամանքը, որ առաջացող թափոնների հիմնական մասը՝ առնվազն 98%-ը, տեղափոխվում է ոչ սանիտարական աղբավայրեր, որոնք չեն համապատասխանում բնապահպանական և սանիտարահիգիենիկ նվազագույն պահանջներին:

Չնայած այն հանգամանքին, որ վերամշակելի թափոնները կազմում են կենցաղային աղբի ծավալի մոտ 50 տոկոսը, դրանց կորզման և վերամշակման գործընթացը գրեթե ամբողջությամբ գտնվում է ոչ ֆորմալ (ստվերային) դաշտում: Թեև ՀՀ մի քանի բնակավայրերում (մոտ 5 համայնք) մասնակիորեն ներդրվել են թափոնների տեսակավորման համակարգեր, դրանց միջոցով հավաքվում է երկրում վերամշակելի թափոնների (ապակի, թուղթ, պլաստիկ, մետաղ) ողջ ծավալի ոչ ավելի քան 5%-ը: Ավելի մանրամասն վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ այս համակարգերը ծածկում են ընդհանուր ծավալի ընդամենը 1%-ը: Արդյունքում, վերամշակման ուղարկվող թափոնների ճնշող մեծամասնությունը՝ մոտավորապես 95%-ը, տեսակավորվում է ոչ ֆորմալ խմբերի կողմից հենց աղբանոցներում⁵:

Գործող համակարգի հետևանքները: Այս իրավիճակը հանգեցնում է բազմաշերտ բացասական հետևանքների.

- **Բնապահպանական և սոցիալական:** Ոչ ֆորմալ տեսակավորումն աղբավայրերում իրականացվում է սանիտարահիգիենիկ և աշխատանքի անվտանգության կանոնների կոպիտ խախտումներով, ինչի արդյունքում հաճախակի են տեսակավորողների վնասման, թունավորման և նույնիսկ մահվան դեպքերը: Բացի այդ, խառը թափոնների մեջ հայտնվելով՝ վերամշակելի նյութերն աղտոտվում են սննդային մնացորդներով և կենցաղային քիմիկատներով՝ վերածվելով շրջակա միջավայրի և մարդու առողջության համար վտանգավոր զանգվածի:
- **Տնտեսական:** Նկարագրված պրակտիկան հանգեցնում է թափոններում առկա տնտեսական ներուժի կորստին: Արժեքավոր երկրորդային հումքը կորցնում է իր որակական հատկությունները և արժեքը Սա ստեղծում է պարադոքսալ իրավիճակ, երբ երկրում գործող վերամշակող ընկերությունները բախվում են հումքի (տեսակավորված թափոնների) սակավության խնդրին, մինչդեռ հարյուր հազարավոր տոննա պոտենցիալ հումք թաղվում է աղբավայրերում:
- **Իրավական և ինստիտուցիոնալ:** Ոչ ֆորմալ տեսակավորումը խախտում է թափոնների օրինական տիրապետողների, մասնավորապես՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավունքները: Այս համակարգային ճգնաժամը

պայմանավորված է «ադտոտողը վճարում է» սկզբունքի թերի կենսագործմամբ և թափոնների պատշաճ գործածության համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների ու ֆինանսական միջոցների համակարգված հավաքագրման մեխանիզմների բացակայությամբ:

Ամփոփելով՝ մինչև ԱԸՊ բարեփոխումը Հայաստանում թափոնների կառավարման համակարգը բնութագրվում էր աղբավայրերից ծայրահեղ կախվածությամբ, ֆորմալ տեսակավորման գրեթե բացակայությամբ, վտանգավոր պայմաններում գործող ստվերային հատվածի գերակշռությամբ և տնտեսական ռեսուրսների զգալի կորստով: Այս խորքային և համակարգային խնդիրների առկայությունն է, որ հիմք է հանդիսացել ԱԸՊ ինստիտուտի ներդրման համար՝ որպես ոլորտի առողջացման և այն շրջանաձև տնտեսության սկզբունքներին համապատասխանեցնելու համապարփակ լուծում: 2025 թվականին Հրազդան համայնքում մեկնարկած ԱՊԿ պիլոտային ծրագիրը դարձավ այս անցմանն ուղղված առաջին գործնական քայլը:

6.2. ԱԸՊ օրենսդրության նախագծի ընդհանուր ակնարկ (2025թ. դրությամբ)

2025 թվականի դրությամբ Հայաստանի Հանրապետության «Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» օրենքի նախագիծը, անցնելով փորձագիտական և հանրային քննարկումների մի քանի փուլ, իրենից ներկայացնում է համապարփակ իրավական շրջանակ, որի նպատակն է ստեղծել թափոնների որոշակի հոսքերի կառավարման ամբողջական էկոհամակարգ: Հիմնվելով «ադտոտողը վճարում է» սկզբունքի և Եվրոպական միության լավագույն փորձի վրա՝ նախագիծը սահմանում է համակարգի գործունեության շրջանակը, ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը և ֆինանսական մեխանիզմները:

6.2.1. Ծրջանակը և թիրախային արտադրատեսակների խմբերը

Օրենքի նախագծի գործողության ոլորտը տարածվում է Հայաստանի Հանրապետությունում արտադրված կամ Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծված՝ ԱԸՊ ապրանքների վրա, որոնց սպառման կամ օգտագործման արդյունքում առաջանում են «հատուկ թափոններ»: Կարևոր է նշել, որ ԱԸՊ պարտավորությունները չեն տարածվում թափոնների բոլոր տեսակների վրա, այլ թիրախավորում են կոնկրետ արտադրատեսակների խմբեր: Թեև վերջնական ցանկը ենթակա է հաստատման ՀՀ Կառավարության կողմից, նախնական քննարկումների փուլում առանձնացվել են հետևյալ թիրախային խմբերը .

1. **Փաթեթավորում և փաթեթվածք**, որոնցից առաջանում են ապակու, թղթի, պլաստիկի և մետաղի թափոններ²:
2. **Առաջնային մարտկոցներ և կուտակիչներ** (հիմնականում կենցաղային օգտագործման)²:
3. **Վտոմոբիլային բաղադրիչներ**, ներառյալ՝ անվադողեր, յուղեր և գտիչներ²:
4. **Էլեկտրական և էլեկտրոնային սարքավորումներ (ԷԷՍԹ)²**:

Այս խմբերի ընտրությունը հիմնավորված է մի քանի գործոնով՝ ԵՄ-ի և միջազգային լավագույն փորձին համահունչ լինելը, «Հ» շուկայում այս թափոնների բացասական ազդեցության ծավալը, դրանց կառավարման հրատապությունը, ինչպես նաև Հայաստանում դրանց վերամշակման առկա ներուժը: Նախատեսվում է, որ համակարգի ներդրումը կարող է իրականացվել փուլային եղանակով՝ հետագայում ընդգրկելով այլ թափոնների խմբեր ևս:

6.2.2. Առաջարկվող ինստիտուցիոնալ շրջանակը և հիմնական դերակատարների դերերը⁴

Նախագիծը սահմանում է բազմաշահառու ինստիտուցիոնալ մոդել, որտեղ յուրաքանչյուր դերակատար ունի հստակ սահմանված լիազորություններ և պարտավորություններ :

- **«Հ» Կառավարություն:** Հանդիսանում է քաղաքականությունը սահմանող բարձրագույն մարմինը: Այն հաստատում է ԱԸՊ պետական քաղաքականությունը, ԱԸՊ ապրանքների և հատուկ թափոնների ցանկերը, տարեկան թիրախները (նորմատիվները) և համակարգի գործունեությանն առնչվող հիմնական ընթացակարգերը:
- **Լիազոր մարմին (օրինակ՝ «Հ» շրջակա միջավայրի նախարարություն):** Սա կարգավորող և իրականացնող մարմինն է, որը պատասխանատու է պետական քաղաքականության իրականացման, իրավական ակտերի մշակման, ԱԸՊ ռեեստրի և էլեկտրոնային հարթակի վարման, ինչպես նաև ԱՊԿ-ներին և անհատական արտադրողներին թույլտվություններ տրամադրելու համար:
- **Տեսչական մարմին:** Սա վերահսկող և կիրարկող մարմինն է: Այն իրականացնում է վերահսկողություն օրենքի պահանջների կատարման նկատմամբ, ստանում է տարեկան հաշվետվություններ ԱՊԿ-ներից և խախտումների դեպքում կիրառում է սահմանված տուգանքները :
- **Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ (ՏԻՄ):** Հանդես են գալիս որպես տեղական գործընկերներ: Նրանք ԱՊԿ-ների հետ կնքում են ծառայությունների մատուցման պայմանագրեր, աջակցում են իրենց համայնքներում տեսակավորված հավաքման ենթակառուցվածքների ստեղծմանը և իրականացնում են տեղական մակարդակի իրազեկման արշավներ:

- **Արտադրողներ:** Սրանք օրենքով պարտավորեցված սուբյեկտներն են, որոնք ՀՀ շուկա են հանում ԱԸՊ ապրանքներ: Նրանք պարտավոր են ընտրել իրենց ԱԸՊ պարտավորությունների կատարման ձևը (կոլեկտիվ կամ անհատական), կոլեկտիվ մոդելի դեպքում վճարել ԱԸՊ վճար և ներկայացնել հատուկ թափոնի հայտարարագրեր:
- **Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպություն (ԱՊԿ):** Սա կոլեկտիվ մոդելի կենտրոնական օպերատորն է: ԱՊԿ-ն պատասխանատու է իր անդամ արտադրողների համար սահմանված թիրախների կատարման, թափոնների տեսակավորված հավաքման և գործածության ողջ համակարգի կազմակերպման, օպերատորների հետ պայմանագրերի կնքման և պետության առջև հաշվետու լինելու համար :

6.2.3. Ֆինանսական մեխանիզմները և թիրախների սահմանումը⁴

Նախագիծը սահմանում է ինքնաֆինանսավորվող համակարգ, որը հիմնված է մի քանի փոխկապակցված ֆինանսական և կարգավորիչ գործիքների վրա:

- **Ֆինանսական մեխանիզմներ:**
 - **ԱԸՊ վճար:** Սա համակարգի ֆինանսական հիմքն է: Այն ծառայության վճար է, որը արտադրողը վճարում է ԱՊԿ-ին՝ իր պարտավորությունների կատարումն ապահովելու համար: Վճարի դրույքաչափը սահմանվում է ԱՊԿ-ի կողմից՝ հիմք ընդունելով թափոնների կառավարման գույտ ծախսերը :
 - **Ֆինանսական երաշխիք:** Սա ռիսկերի կառավարման գործիք է: ԱՊԿ-ները և անհատական արտադրողները պարտավոր են ներկայացնել ֆինանսական երաշխիք՝ թիրախները չկատարելու դեպքում հնարավոր տուգանքների վճարումն ապահովելու համար:
 - **Հատուկ թափոնի հայտարարագիր:** Սա այն փաստաթուղթն է, որը եռամսյակային կտրվածքով ներկայացնում են արտադրողները և որի հիման վրա հաշվարկվում է վճարման ենթակա ԱԸՊ վճարի չափը:
 - **Տուգանքներ:** Օրենքի կիրարկումն ապահովող մեխանիզմ է: Նախագիծը սահմանում է տուգանքների հաշվարկման հստակ բանաձևեր՝ թիրախները չկատարելու դեպքում, որոնք հիմնված են չկատարված մասի համար հաշվարկվող ԱԸՊ վճարի բազմապատիկի վրա :
- **Թիրախների սահմանում:**
 - **Նորմատիվներ:** Համակարգի արդյունավետությունը չափվում է «նորմատիվներով»՝ թափոնների գործածության տարեկան նվազագույն թիրախային ցուցանիշներով (տոկոսային արտահայտությամբ), որոնք հաստատվում են Կառավարության կողմից: Այս թիրախները սահմանվում են մի

քանի տարվա կտրվածքով, աստիճանաբար աճում են և ենթակա չեն նվազեցման: Այս մոտեցումը ապահովում է համակարգի կանխատեսելիությունն ու շարունակական զարգացումը:

- **Հարաբերակցությունը բնապահպանական հարկի հետ:** Նախագիծը նախատեսում է, որ այն ապրանքների համար, որոնք արդեն իսկ հարկվում են բնապահպանական հարկով, հաշվարկված հարկը ենթակա է **նվազեցման**՝ կատարված ԱԸՊ նորմատիվի չափով: Սա կարևոր կարգավորում է՝ ուղղված արտադրողների համար կրկնակի ֆինանսական բեռից խուսափելուն:

6.3. Համեմատական վերլուծություն. Հայաստանի առաջարկվող օրենքը և ԵՄ մոդելը

Հայաստանի Հանրապետության Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) օրենքի նախագիծը մշակվել է Եվրոպական միության հետ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրով (ՀԸԳՀ) ստանձնած պարտավորությունների շրջանակում՝ նպատակ ունենալով մոտարկել ՀՀ օրենսդրությունը ԵՄ չափանիշներին: Հետևաբար, զարմանալի չէ, որ առաջարկվող մոդելի և ԵՄ շրջանակի միջև առկա են բազմաթիվ հիմնարար նմանություններ: Սակայն, խորքային համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հայկական մոդելը ոչ թե ԵՄ փորձի պարզ կրկնօրինակումն է, այլ դրա հայեցակարգային հարմարեցումը Հայաստանի յուրահատուկ մեկնարկային պայմաններին և իրողություններին:

1. Հիմնարար համապատասխանություն և նմանություններ

Հայաստանի և ԵՄ մոդելների միջև համապատասխանությունը դրսևորվում է մի քանի առանցքային ուղղություններով, որոնք վկայում են ընդհանուր քաղաքական փիլիսոփայության որդեգրման մասին:

- **Ընդհանուր սկզբունքներ:** Երկու համակարգերն էլ կառուցված են «ադտոտողը վճարում է» սկզբունքի և թափոնների կառավարման հիերարխիայի վրա: Սա նշանակում է, որ երկու մոդելներն էլ նպատակ ունեն ֆինանսական պատասխանատվությունը տեղափոխել դեպի արտադրող և առաջնահերթություն տալ թափոնների կանխարգելմանն ու վերամշակմանը՝ աղբավայրերում թաղելու փոխարեն:
- **Կոլեկտիվ մոդելի գերակայություն:** Ինչպես ԵՄ անդամ երկրների ճնշող մեծամասնությունում, Հայաստանում ևս նախապատվությունը տրվել է կոլեկտիվ մոդելին: Երկու դեպքում էլ համակարգի կենտրոնական օղակը Արտադրողի պատասխանատվության կազմակերպությունն է (ԱՊԿ), որը, գործելով որպես

արտադրողների կողմից ֆինանսավորվող միջնորդ, համակարգում է թափոնների հավաքման և գործածության ողջ շղթան:

- **Ընդհանուր թիրախային հոսքեր:** Հայաստանի կողմից ԱԸՊ-ի ներդրման համար նախնական փուլում ընտրված թափոնների հոսքերը (փաթեթավորում, ԷԷՄԹ, մարտկոցներ, անվադողեր) գրեթե ամբողջությամբ համընկնում են այն հոսքերի հետ, որոնք ԵՄ-ում կարգավորվում են առանձին դիրեկտիվներով և համարվում են առաջնահերթ:

2. Հիմնական տարբերությունները և համատեքստային հարմարեցումները

Չնայած հիմնարար նմանություններին, առկա են մի շարք կարևոր տարբերություններ, որոնք ցույց են տալիս Հայաստանի մոդելի հարմարեցումը տեղական իրողություններին:

- **Օրենսդրական ռազմավարություն. ներդաշնակեցում ընդդեմ միասնականացման:** ԵՄ-ն կիրառում է «շրջանակային» մոտեցում՝ դիրեկտիվների միջոցով սահմանելով ընդհանուր նպատակներ և թողնելով դրանց հասնելու ուղիների ընտրությունը անդամ պետություններին: Սա հանգեցրել է համակարգերի զգալի բազմազանության (heterogeneity): Ի հակադրություն սրա, Հայաստանը որդեգրել է «վերևից ներքև» մոտեցում՝ մեկ միասնական օրենքի միջոցով ստեղծելով ի սկզբանե միատարր և կենտրոնացված համակարգ ամբողջ երկրի համար:
- **ԱՊԿ-ի կառավարման մոդել. մրցակցություն ընդդեմ վերահսկվող մենաշնորհի:** Եթե ԵՄ-ում գոյություն ունեն ինչպես մրցակցային (բազմաթիվ ԱՊԿ-ներ՝ Գերմանիա, Ֆրանսիա), այնպես էլ մենաշնորհային (մեկ ԱՊԿ՝ Բելգիա, Իտալիա) մոդելներ, ապա Հայաստանի օրենքի նախագիծը հստակորեն ընտրում է **մենաշնորհային մոդելը**՝ յուրաքանչյուր թափոնի հոսքի համար նախատեսելով «մեկ թույլտվություն»: Այս որոշումը հիմնավորվում է Հայաստանի փոքր շուկայով, խոշոր արտադրողների սահմանափակ թվով և մեկ ԱՊԿ-ի նկատմամբ պետական վերահսկողության հեշտությամբ: Սա պրագմատիկ մոտեցում է՝ ուղղված համակարգի կայացման սկզբնական փուլում ռիսկերի, մասնավորապես՝ «անբարեխիղճ տնտեսվարողների» նվազեցմանը :
- **Իրականացման մեկնարկային պայմաններ:** Սա թերևս ամենաէական տարբերությունն է: ԵՄ երկրների մեծամասնությունում ԱԸՊ համակարգերը կառուցվել են արդեն գոյություն ունեցող ֆորմալ թափոնների կառավարման ենթակառուցվածքների հիման վրա: Ի հակադրություն սրա, Հայաստանը սկսում է շատ ցածր մեկնարկային դիրքից, որտեղ գերակշռում են ոչ սանիտարական աղբավայրերը, իսկ վերամշակման ենթակա նյութերի շուրջ 95%-ը հավաքվում է ոչ ֆորմալ հատվածի կողմից: Սա նշանակում է, որ հայկական ԱՊԿ-ն պետք է լուծի ոչ միայն թափոնների

կառավարման, այլև նոր ենթակառուցվածքների կառուցման և ոչ ֆորմալ հատվածի հետ փոխհարաբերությունների կարգավորման խնդիր:

- **Իրավական և կիրարկման հստակություն:** Հայաստանի նախագիծը, դասեր քաղելով ԵՄ փորձից, ի սկզբանե ներառում է վերահսկողության և թափանցիկության խիստ մեխանիզմներ: Օրինակ, հստակ սահմանված է ԱՊԿ-ի իրավական ձևը՝ **հիմնադրամ**, և ներդրված է **պարտադիր ֆինանսական երաշխիքի** ինստիտուտը՝ որպես թիրախների չկատարման ռիսկի մեղմման գործիք:

Ամփոփելով, Հայաստանի առաջարկվող ԱԸՊ օրենքը ոչ թե ԵՄ մոդելի մեխանիկական պատճենումն է, այլ դրա սկզբունքների խորը իմաստավորում և հարմարեցում ազգային իրականությանը: Այն որդեգրում է ԵՄ հաջողված հիմնական կառուցակարգերը (ԱԸՊ սկզբունք, ԱՊԿ-ի մոդել), սակայն դրանք լրացնում է տեղական պայմաններից բխող կարգավորումներով (մենաշնորհային մոդել, խիստ վերահսկողություն)՝ նպատակ ունենալով կառուցել կայուն և վերահսկելի համակարգ:

6.4. Ուժեղ, թույլ կողմեր և իրագործման հնարավոր խոչընդոտներ

Ցանկացած օրենսդրական նախաձեռնություն, որը նպատակ ունի իրականացնելու համակարգային և փոխակերպիչ բարեփոխում, ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետության «Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» օրենքի նախագիծն է, անխուսափելիորեն ունենում է իրավական դաշտի կառուցվածքից բխող ուժեղ կողմեր, մոդելի ընտրությամբ պայմանավորված պոտենցիալ թույլ կողմեր և գործնական իրականացմանը սպառնացող խոչընդոտներ: Այս գործոնների քննադատական և հավասարակշռված վերլուծությունը թույլ է տալիս իրատեսորեն գնահատել բարեփոխման հաջողության հավանականությունը և կանխատեսել հնարավոր ռիսկերը:

1. Ուժեղ կողմերը

Հայաստանի ԱԸՊ օրենքի նախագիծն ունի մի շարք հզոր հիմքեր, որոնք բխում են միջազգային լավագույն փորձի ուսումնասիրությունից և տեղական համատեքստի հստակ գիտակցումից:

- **Համապատասխանություն միջազգային չափանիշներին:** Նախագիծը մշակվել է ԵՄ օրենսդրությանը մոտարկվելու նպատակով և համապատասխանում է ՀՀ-ԵՄ Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրով (ՀԸԳՀ) ստանձնած պարտավորություններին: Սա ոչ միայն ապահովում է քաղաքականության կայունությունը, այլև բացում է միջազգային համագործակցության և ներդրումների ներգրավման հնարավորություններ:

- **Նպատակային և կայուն ֆինանսավորման մեխանիզմի ստեղծում:** ԱԸՊ վճարների ներդրման միջոցով օրենքը ստեղծում է թափոնների կառավարման ոլորտի համար նախատեսված անկախ և նպատակային ֆինանսական հոսք: Սա լուծում է ավանդական համակարգի հիմնական խնդիրներից մեկը՝ ոլորտի քրոնիկ թերֆինանսավորումը:
- **Հստակ ինստիտուցիոնալ շրջանակ:** Նախագիծը մանրամասն սահմանում է բոլոր դերակատարների՝ Կառավարության, լիազոր և տեսչական մարմինների, ՏԻՄ-երի, ԱՊԿ-ների և արտադրողների իրավասություններն ու պարտականությունները: Այս հստակությունը նվազեցնում է իրավական անորոշությունը և ստեղծում է համագործակցության ամուր հիմք:
- **Կիրարկման խիստ մեխանիզմներ:** Դասեր քաղելով միջազգային փորձից՝ նախագիծն ի սկզբանե ներառում է կիրարկման հզոր գործիքներ, ինչպիսիք են պարտադիր ֆինանսական երաշխիքները և թիրախները չկատարելու համար նախատեսված տուգանքների հաշվարկման հստակ բանաձևերը՝ նպատակ ունենալով կանխարգելել հնարավոր չարաշահումները:
- **Տնտեսական զարգացման ներուժ:** Նախագիծը ներուժ ունի խթանելու տնտեսական աճ՝ նպաստելով «կանաչ» աշխատատեղերի ստեղծմանը, երկրորդային հումքի նոր շուկաների ձևավորմանը և պետական բյուջեի համար լրացուցիչ հարկային եկամուտների գոյացմանը:

2. Թույլ կողմերը և ռիսկերը

Չնայած ամուր հիմքերին, նախագծի որոշ կառուցվածքային ընտրություններ պարունակում են պոտենցիալ ռիսկեր, որոնք պահանջում են մշտական ուշադրություն և վերահսկողություն:

- **Մենաշնորհի չարաշահման ռիսկ:** Յուրաքանչյուր թափոնի հոսքի համար մեկ ԱՊԿ-ի (մենաշնորհային) մոդելի ընտրությունը, թեև հիմնավորված է սկզբնական փուլում վերահսկողության հեշտությամբ, երկարաժամկետ հեռանկարում պարունակում է ռիսկեր: Առանց մրցակցային ճնշման՝ ԱՊԿ-ն կարող է դառնալ ոչ արդյունավետ, սահմանել չհիմնավորված բարձր ԱԸՊ վճարներ և չարաշահել իր մենաշնորհային դիրքը թափոնների գործածությամբ զբաղվող օպերատորների հետ հարաբերություններում: Այս ռիսկի կառավարումը պահանջում է անկախ և հզոր պետական կարգավորիչ մարմնի առկայություն:
- **Ոչ ֆորմալ հատվածի ինտեգրման անորոշություն:** Նախագիծը հստակ ռազմավարություն չի սահմանում թափոնների վերամշակման ոլորտում ներկայումս գերիշխող (շուրջ 95%) ոչ ֆորմալ հատվածի ինտեգրման կամ վերափոխման վերաբերյալ: Սա ոչ միայն սոցիալական լուրջ ռիսկ է, որը կարող է հանգեցնել հազարավոր մարդկանց եկամտի աղբյուրի կորստի, այլև գործառնական խնդիր, քանի

որ կարող է հանգեցնել վերամշակման համար հումքի հավաքագրման առկա, թեկուզև ոչ կատարյալ, համակարգի կազմաքանդմանը:

3. Իրագործման հնարավոր խոչընդոտները

Օրենքի հաջողությունը կախված է ոչ միայն դրա տեքստի որակից, այլև գործնական իրականացման ընթացքում մի շարք խոչոր խոչընդոտների հաղթահարումից:

- **Ենթակառուցվածքային դեֆիցիտ:** Սա թերևս ամենամեծ և ամենակապիտալատար խոչընդոտն է: Համակարգը ներդրվում է մի իրականությունում, որտեղ գրեթե բացակայում են թափոնների տեսակավորման ժամանակակից կայանները, վերամշակող հզորությունները սահմանափակ են, իսկ տեսակավորված հավաքման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքները (հատուկ բեռնարկղեր, տրանսպորտ) պետք է ստեղծվեն զրոյից:
- **Հանրային իրազեկվածություն և վարքագծի փոփոխություն:** Տեսակավորված հավաքման ցանկացած համակարգի հաջողությունը կախված է բնակչության հետևողական և ճիշտ մասնակցությունից: Հանրային իրազեկվածության ներկայիս ցածր մակարդակը և սովորությունները փոխելը պահանջում են երկարաժամկետ, թիրախային և ռեսուրսատար իրազեկման արշավներ:
- **Վարչարարական և կիրարկման կարողություններ:** Նոր, բարդ համակարգի կառավարումը և վերահսկողությունը լուրջ մարտահրավեր է պետական մարմինների համար: Սա ներառում է հազարավոր տնտեսավարողների գրանցման, նրանց կողմից ներկայացվող հայտարարագրերի տվյալների ճշտության ստուգման և օրենքի պահանջների կատարման նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողության իրականացման կարողությունները:

Ամփոփելով, Հայաստանի ԱԸՊ օրենքի նախագիծը իրավական ամուր և առաջադեմ փաստաթուղթ է, որը հիմնված է միջազգային լավագույն սկզբունքների վրա: Դրա ուժեղ կողմերն ակնհայտ են: Սակայն, դրա հաջողությունը կախված կլինի ոչ այնքան օրենքի տառից, որքան գործնական իրականացման որակից՝ հաղթահարելով ենթակառուցվածքային խորը բացը, կառավարելով մենաշնորհի ռիսկերը և ներդնելով հանրային վարքագծի փոփոխությանն ուղղված հետևողական ջանքեր:

7. Առաջարկություններ և եզրակացություն

7.1. Առաջարկություններ Հայաստանում ԱԸՊ-ի արդյունավետ իրականացման համար

«Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» օրենքի ընդունումը Հայաստանի Հանրապետության համար պատմական և առաջադեմ քայլ է, որը ստեղծում է իրավական հիմք՝ թափոնների կառավարման ոլորտը գծային մոդելից շրջանաձև տնտեսության սկզբունքներին տեղափոխելու համար: Սակայն, ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, օրենքի առկայությունը դեռևս չի երաշխավորում դրա հաջողությունը: Բարեփոխման իրական արդյունավետությունը կախված է իրագործման փուլի ճիշտ կազմակերպումից, ռիսկերի կանխատեսումից և ռազմավարական ճիշտ որոշումների կայացումից: Հիմնվելով սույն աշխատության մեջ կատարված համեմատական վերլուծության, միջազգային լավագույն փորձի և Հայաստանի յուրահատուկ համատեքստի վրա՝ ստորև ներկայացվում են մի շարք ռազմավարական առաջարկություններ՝ ուղղված ՀՀ քաղաքականություն մշակողներին և իրականացնող մարմիններին:

1. Փուլային և առաջնահերթային իրականացում: Հաշվի առնելով համակարգի բարդությունը և երկրի սահմանափակ փորձը՝ խորհուրդ է տրվում խուսափել բոլոր թիրախային թափոնների հոսքերի համար ԱԸՊ համակարգի միաժամանակյա գործարկումից: Նպատակահարմար է կիրառել **փուլային մոտեցում**, որի շրջանակում համակարգը սկզբնական փուլում կներդրվի մեկ կամ երկու առաջնահերթ թափոնի հոսքի համար, օրինակ՝ ՊԷՏ շէնք և փաթեթավորում: Այս մոտեցումը թույլ կտա նորաստեղծ ինստիտուտներին (Լիազոր մարմին, ԱՊԿ) կուտակել փորձ, փորձարկել ընթացակարգերը, լուծել անխուսափելի մեկնարկային խնդիրները և ցուցադրել «արագ հաղթանակներ»՝ ձևավորելով հանրային և քաղաքական վստահություն՝ նախքան ավելի բարդ հոսքերի (օրինակ՝ ԷԷՄԹ) կառավարման անցնելը:

2. Հզոր և անկախ կարգավորիչ վերահսկողության հաստատում: Յուրաքանչյուր թափոնի հոսքի համար մեկ ԱՊԿ-ի (մենաշնորհային) մոդելի ընտրությունը, թեև հիմնավորված է սկզբնական փուլում, պարունակում է անարդյունավետության և չարաշահումների ռիսկեր: Այս ռիսկերի կառավարման միակ գործուն մեխանիզմը հզոր, տեխնիկապես գրագետ և քաղաքականապես անկախ պետական վերահսկողությունն է: Անհրաժեշտ է երաշխավորել, որ Լիազոր և Տեսչական մարմինները օժտված լինեն բավարար ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսներով՝ իրականացնելու ԱՊԿ-ի ֆինանսների խիստ աուդիտ, ստուգելու ներկայացված հաշվետվությունների տվյալների իսկությունը և հետևողականորեն կիրառելու սահմանված պատժամիջոցները: Այս համատեքստում կարևոր է նաև ԱԸՊ Էլեկտրոնային ռեեստրի լիարժեք և թափանցիկ գործարկումը՝ «անբարեխիղճ տնտեսվարողների» դեմ պայքարելու համար:

3. Ոչ ֆորմալ հատվածի ինտեգրման հստակ ռազմավարության մշակում: Հայաստանի առանձնահատկություններից է այն, որ վերամշակման ենթակա նյութերի շուրջ 95%-ը ներկայումս հավաքվում է ոչ ֆորմալ հատվածի կողմից: Օրենքի նախագիծը չի առաջարկում այս հատվածի ինտեգրման հստակ մեխանիզմ, ինչը կարող է հանգեցնել լուրջ սոցիալական և գործառնական խնդիրների: Առաջարկվում է մշակել ազգային ռազմավարություն՝ ոչ ֆորմալ թափոն հավաքողներին աստիճանաբար ֆորմալ դաշտ բերելու համար: Սա կարող է իրականացվել՝ նրանց առաջարկելով պաշտոնական զբաղվածություն նորաստեղծ տեսակավորման կամ հավաքման կետերում, տրամադրելով նրանց լիցենզավորված օպերատորների կարգավիճակ կամ ներգրավելով նրանց որպես պայմանագրային գործընկերներ:

4. Ներդրումներ հանրային իրազեկման շարունակական արշավներում: Տեսակավորված հավաքման համակարգի հաջողությունը ուղղակիորեն կախված է հանրության ակտիվ և գրագետ մասնակցությունից: Անհրաժեշտ է, որ պետությունը և ԱՊԿ-ն համատեղ մշակեն և իրականացնեն երկարաժամկետ, բազմալիքային հանրային իրազեկման ռազմավարություն: Այն չպետք է սահմանափակվի մեկանգամյա ակցիաներով, այլ պետք է լինի շարունակական գործընթաց, որը քաղաքացիներին տրամադրում է ոչ միայն մոտիվացիա, այլև գործնական, պարզ և հասանելի տեղեկատվություն այն մասին, թե ինչպես ճիշտ տեսակավորել թափոնները:

5. Ենթակառուցվածքների զարգացման առաջնահերթություն՝ գործընկերությունների միջոցով: Օրենքի կիրարկումը պահանջում է նյութական ենթակառուցվածքների՝ տեսակավորման կայանների և վերամշակող գործարանների առկայություն: Առաջարկվում է, որ ԱՊԿ-ն օգտագործի ԱԸՊ վճարներից գոյացած ռեսուրսները ոչ թե ինքնուրույն ենթակառուցվածքներ կառուցելու, այլ մասնավոր հատվածի համար ներդրումային խթաններ ստեղծելու համար: Երկարաժամկետ պայմանագրերի, գնման երաշխիքների և պետություն-մասնավոր գործընկերության մոդելների միջոցով ԱՊԿ-ն կարող է էականորեն նվազեցնել մասնավոր ներդրողների ռիսկերը և խթանել ոլորտի արագ զարգացումը:

6. Էկո-մոդուլացված վճարների առաջադեմ զարգացում: Թեև սկզբնական փուլում ԱԸՊ վճարները կարող են լինել պարզ՝ հիմնված քաշի վրա, անհրաժեշտ է մշակել հստակ ճանապարհային քարտեզ՝ աստիճանաբար անցում կատարելու դեպի ավելի բարդ՝ Էկո-մոդուլացված վճարների համակարգի: Այս համակարգը պետք է ֆինանսապես խրախուսի այն արտադրողներին, որոնք օգտագործում են ավելի հեշտ վերամշակվող նյութեր, նվազեցնում են փաթեթավորման քանակը կամ հրաժարվում են վտանգավոր բաղադրիչներից՝ դրանով իսկ իրացնելով ԱԸՊ-ի՝ Էկո-դիզայնը խթանելու կարևորագույն ներուժը:

7. Քաղհասարակության հետ համագործակցություն:

ԱԸՊ օրենսդրական շրջանակի մշակման գործընթացում առանցքային դեր են ունեցել քաղաքացիական հասարակության կառույցները, մասնավորապես՝ ակադեմիական և փորձագիտական կենտրոնները, ինչպիսին է ՀԱՀ Յակոբեան բնապահպանական կենտրոնը: Առաջարկվում է այս համագործակցությունը շարունակել և ինստիտուցիոնալացնել նաև օրենքի իրագործման փուլում: Հասարակական կազմակերպություններն արդեն իսկ ունեն համայնքներում տեսակավորման համակարգերի կառավարման գործնական փորձ և կարող են դառնալ ԱՊԿ-ի կարևոր գործընկերները՝ հատկապես հանրային իրազեկման արշավների իրականացման հարցում: Քաղհասարակության ներկայացուցիչների ներգրավումը խորհրդատվական մարմիններում կամ տեխնիկական աշխատանքային խմբերում կարող է նաև ապահովել համակարգի գործունեության անկախ մշտադիտարկում՝ բարձրացնելով դրա նկատմամբ հանրային վստահությունն ու թափանցիկությունը:

7.2. Եզրակացություն. ԱԸՊ-ն՝ որպես կայուն, շրջանաձև տնտեսության խթան

Սույն հետազոտությունը ձեռնամուխ եղավ Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) համակարգի համապարփակ և քննադատական վերլուծությանը՝ այն դիտարկելով որպես գծային տնտեսության կողմից ստեղծված թափոնների գլոբալ ճգնաժամի հիմնարար լուծում: Հայաստանի Հանրապետության օրինակով, որտեղ թափոնների ճնշող մեծամասնությունը (առնվազն 98%-ը) տեղափոխվում է ոչ սանիտարական աղբավայրեր, իսկ վերամշակումը հիմնականում իրականացվում է ոչ ֆորմալ և վտանգավոր պայմաններում, ակնհայտ դարձավ ավանդական մոդելների սպառվածությունն ու անկայունությունը: Աշխատությունը ցույց տվեց, որ ԱԸՊ-ն ոչ թե թափոնների կառավարման հերթական բարեփոխումն է, այլ հարացույցային անցում՝ դեպի ռեսուրսների կառավարման նոր փիլիսոփայություն:

Հետազոտության ընթացքում հիմնավորվեց, որ ԱԸՊ-ն «ադոտտողը վճարում է» տեսական սկզբունքը վերածում է գործնական, կիրառելի տնտեսական մեխանիզմի՝ արտադրողի վրա դնելով իր արտադրանքի ողջ կենսացիկլի համար պատասխանատվությունը: Եվրոպական միության փորձի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ չնայած առկա մարտահրավերներին, ինչպիսիք են համակարգերի անհամաչափ զարգացումը և «անբարեխիղճ տնտեսվարողների» խնդիրը, ԱԸՊ-ն անվիճելիորեն հաջողության է հասել վերամշակման ցուցանիշների բարձրացման և երկրորդային հումքի շուկայի ձևավորման գործում: Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագծի քննական վերլուծությունը բացահայտեց միջազգային լավագույն փորձին համահունչ, սակայն տեղական իրողություններին հարմարեցված ամուր իրավական շրջանակ, որի առանցքային տարրերն են կենտրոնացված վերահսկողությունը և ֆինանսական կայունության երաշխիքները:

Սակայն ԱԸՊ-ի կարևորագույն դերը դուրս է գալիս գուտ թափոնների կառավարման շրջանակից: Այն հանդես է գալիս որպես **շրջանաձև տնտեսության անցման հզորագույն խթան** Այս դերը դրսևորվում է երկու հիմնական ուղղությամբ.

1. **Խթանելով Էկո-դիզայնը:** Ներառելով արտադրանքի կենսացիկլի ավարտի ծախսերը՝ ԱԸՊ-ն ստեղծում է ուղղակի ֆինանսական շահագրգռվածություն արտադրողների համար՝ վերանայելու իրենց արտադրանքի նախագծումը: Այս «վերին հոսանքի» (upstream) ազդեցությունն է, որ ԱԸՊ-ն դարձնում է իսկապես փոխակերպիչ գործիք: Այն դրդում է նորարարության՝ ուղղված թափոնների կանխարգելմանը, վերաօգտագործմանը և վերամշակման համար առավել հարմար նյութերի ընտրությանը :
2. **Կառուցելով շրջանաձևության ենթակառուցվածքները:** Շրջանաձև տնտեսությունը պահանջում է նյութերի շարունակական շրջապտույտ, ինչը հնարավոր չէ առանց հավաքման, տեսակավորման և վերամշակման արդյունավետ համակարգերի: ԱԸՊ վճարներից գոյացող ֆինանսական միջոցները հենց այն ռեսուրսն են, որոնք ուղղվում են այս «հակադարձ լոգիստիկայի» (reverse logistics) ենթակառուցվածքների ստեղծմանն ու զարգացմանը:

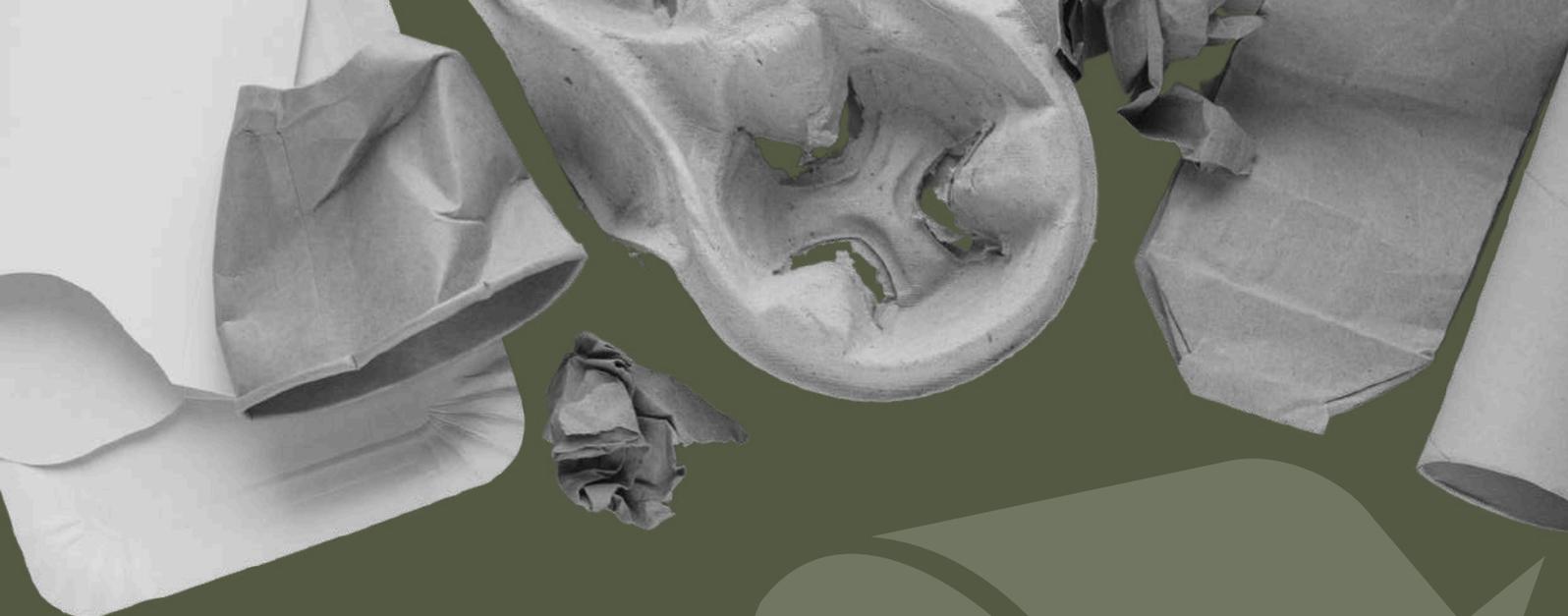
Այսպիսով, ԱԸՊ-ն ոչ միայն լուծում է թափոնների խնդիրը, այլև նպաստում է բնական ռեսուրսների՝ տնտեսական ցիկլում առավել երկար պահպանմանը, ինչը, ինչպես սահմանված է հենց ՀՀ օրենքի նախագծում, հանդիսանում է շրջանաձև տնտեսության կարևորագույն բաղադրիչը :

Եզրափակելով՝ Հայաստանի Հանրապետության համար «Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության մասին» օրենքի ընդունումը ոչ թե ճանապարհի ավարտն է, այլ բարդ, սակայն անհրաժեշտ ճանապարհի սկիզբը: Այս հետազոտության մեջ ներկայացված առաջարկությունների իրականացումը, որոնք վերաբերում են փուլային ներդրմանը, հզոր վերահսկողությանը, ոչ ֆորմալ հատվածի ինտեգրմանը և հանրային լայնածավալ ներգրավվածությանը, կարող են էականորեն նպաստել այս անցման հաջողությանը: Թեև մարտահրավերները շատ են, քաղաքական կամքի, մասնավոր հատվածի ակտիվ մասնակցության և հանրային գիտակցության բարձրացման պայմաններում ԱԸՊ համակարգը կարող է ոչ միայն լուծել Հայաստանի թափոնների կառավարման խնդիրը, այլև դառնալ ավելի դիմակայուն, ռեսուրսաարդյունավետ և կայուն շրջանաձև տնտեսության կառուցման անկյունաքարը:

Օգտագործված գրականություն

1. «Հայաստանում թափոնների կառավարման քաղաքականություն» ծրագիր, ՀԱՀ Յակոբեան բնապահպանական կենտրոն: (2023, հոկտեմբեր): Հայաստանում Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրման մոտեցումներ:
2. «Հայաստանում թափոնների կառավարման քաղաքականություն» ծրագիր, ՀԱՀ Յակոբեան բնապահպանական կենտրոն: (2025, հուլիս): Հայաստանում Արտադրողի ընդլայնված պատասխանատվության (ԱԸՊ) համակարգի ներդրումը:
3. «Հայաստանում թափոնների կառավարման քաղաքականություն» ծրագիր, ՀԱՀ Յակոբեան բնապահպանական կենտրոն: (n.d.): ԱՐՏԱԴՐՈՂԻ ԸՆԴԼԱՅՆՎԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՍՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐ: ԱՄՓՈՓ ՆԿԱՐԱԳԻՐ:
4. ՀՀ Ծրջակա միջավայրի նախարարություն: (2025): ՆԱԽԱԳԻԾ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԸ ԱՐՏԱԴՐՈՂԻ ԸՆԴԼԱՅՆՎԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՍՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ:
5. ՀՀ Ծրջակա միջավայրի նախարարություն: (2025): «ԱՐՏԱԴՐՈՂԻ ԸՆԴԼԱՅՆՎԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՍՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ» ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԻ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄ: Վերցված է <https://www.e-draft.am/projects/8867/justification>
6. Atasu, A., Van Wassenhove, L. N., & Sarvary, M. (2009). Efficient Take-Back Legislation. *Production and Operations Management*, 18(3), 243-258.
7. AUA Acopian Center for the Environment. (Accessed August 27, 2025). *Extended Producer Responsibility (EPR)*. Retrieved from https://ace.aua.am/projects/waste_policy/epr/
8. Doncaster and Bassetlaw Teaching Hospitals (DBTH) NHS Foundation Trust. (2024). *Waste Management Manual*. Retrieved from <https://www.dbth.nhs.uk/wp-content/uploads/2024/01/CORP-HSFS-17-B-v-3-Waste-Management-Manual.pdf>
9. European Commission, Directorate-General for Environment. (2014). *Development of Guidance on Extended Producer Responsibility (EPR)*. Final Report.
10. European Environment Agency. (2019). *Preventing plastic waste in Europe*.
11. EUROPEN. (2021). *EUROPEN Factsheet: Extended Producer Responsibility (EPR) for Used Packaging*. Retrieved from <https://www.europen-packaging.eu/wp-content/uploads/2021/04/EUROPEN-factsheet-on-EPR-for-used-packaging.pdf>
12. EUROPEN. (2025, January). *EUROPEN's recommendations for a cohesive EU Extended Producer Responsibility environment*. [PDF Document].
13. Gupta, Y., & Sahay, S. (2015). A review of extended producer responsibility: A case study approach. *Resources, Conservation and Recycling*, 103, 73-86.
14. Kaza, S., Yao, L., Bhada-Tata, P., & Van Woerden, F. (2018). *What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*. World Bank Publications.

15. Khetriwal, D. S., Kraeuchi, P., & Widmer, R. (2009). Producer responsibility for e-waste management: Key issues for consideration—a case study of Switzerland. *Journal of Environmental Management*, 90(1), 153-165.
16. Lifset, R., & Lindqvist, T. (2008). Producer Responsibility at a Turning Point?. In *Institutions and Instruments for the Management of Waste*. Edward Elgar Publishing.
17. OECD. (2001). *Extended Producer Responsibility: A Guidance Manual for Governments*. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2001/03/extended-producer-responsibility_g1gh2874/9789264189867-en.pdf
18. OECD. (2024). *Extended Producer Responsibility*. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/04/extended-producer-responsibility_4274765d/67587b0b-en.pdf
19. Source Intelligence. (n.d.). *What are the EPR Directives in the EU?*. Retrieved from <https://blog.sourceintelligence.com/what-are-the-epr-directives-in-the-eu>
20. Tojo, N., Lindqvist, T., & Dalhammar, C. (2012). Extended producer responsibility as a driver for product chain improvement. *Waste Management*, 32(11), 1935-1946.
21. UNEP. (2015). *Global Waste Management Outlook*.
22. UNIDO. (2022). *Environment, Social & Safety Manual for IAIP&RTCs*. Retrieved from <https://ipp.unido.org/sites/default/files/knowledge/2022-06/2%20Environment%2C%20Social%20%26%20Safety%20Manual%20for%20IAIP%26RTCs.pdf>
23. Webster, K. (2017). *The Circular Economy: A Wealth of Flows* (2nd ed.). Ellen MacArthur Foundation Publishing.

© 2025, Նարեկ Օհանյան

